

B. A. III. Economics

ई - बैंकिंग (E-Banking)



Module 1- E-Banking –

- 1.1. E-Banking-Meaning and Feature
- 1.2. Types of Banking
- 1.3. Credit Card- Feature, Merits and Demerits
- 1.4. Debit Card – Features, Merits and Demerits

मॉड्यूल 1- ई-बैंकिंग-

- १.१. ई-बैंकिंग-अर्थ आणि वैशिष्ट्ये
- १.२. बैंकिंगचे प्रकार
- १.३. क्रेडिट कार्ड- वैशिष्ट्ये, गुण आणि तोटे
- १.४. डेबिट कार्ड - वैशिष्ट्ये, गुण आणि तोटे

प्रस्तावना –

अलीकडील काळात बँकिंग क्षेत्रात अनेक क्रांतिकारी बदल झालेले आहेत. यामध्ये आर्टिफिशियल इंटेलिजन्सचा वापर वाढलेला आहे विविध कार्यासाठी व सेवेसाठी मोठ्या प्रमाणात इंटरनेट, माहिती तंत्रज्ञान यांचा दैनंदिन व्यवहारात मोठ्या प्रमाणात वापर वाढलेला आहे. यातूनच डिजिटल साक्षरता, बँकिंग साक्षरता, मोठ्या प्रमाणात वाढल्याने आज ई-

बैंकिंग हे क्षेत्र मोठ्या प्रमाणे प्रगत होताना दिसून येत आहे. म्हणूनच आज ई- बैंकिंग ही काळाची गरज बनलेली आहे.

विषय विवेचन-

प्रस्तुत घटकांमध्ये आपण ई-बैंकिंगचे वैशिष्ट्ये, अर्थ, प्रकार तसेच क्रेडिट कार्डची वैशिष्ट्ये, फायदे, तोटे तसेच डेबिट कार्डची, वैशिष्ट्ये फायदे,तोटे इत्यादी घटकांचा आपण अभ्यास करणार आहोत.

1.1. ई-बैंकिंगचा इतिहास-

जगामध्ये प्रथमतः ई-बैंकिंगची सुरुवात १९९४ मध्ये स्टॅनफोर्ड फेडरल क्रेडिट युनियनने पहिली इंटरनेट बैंकिंग वेबसाइट सुरू केली. खऱ्या अर्थाने 1990 च्या दशकात ऑनलाइन बैंकिंगची खरी सुरुवात झाली, त्याचबरोबर 1990 च्या दशकाच्या उत्तरार्धात भारतात इंटरनेट बैंकिंगचे आगमन झाले. ICICI ही पहिली बँक होती ज्याने 1996 मध्ये आपल्या ग्राहकांना इंटरनेट बैंकिंगची ओळख करून दिली. इंटरनेटच्या कमी किमती आणि इलेक्ट्रॉनिक मीडियाबद्दल जागरूकता वाढल्याने, ऑनलाइन बैंकिंगची स्थापना 1999 मध्येच झाली. ऑनलाइन बैंकिंग सुविधा प्रथमतः 1996 मध्ये ICICI बँकेने सुरू केली.

आजच्या प्रगत युगामध्ये बैंकिंग क्षेत्रातील ऐतिहासिक बदल म्हणजे ई-बैंकिंग होय. ई-बैंकिंग क्षेत्र गतिमान झालेली दिसून येते त्यामुळे बैंकिंग क्षेत्रातील हा सर्वात मोठा बदल दिसतो ज्यामुळे ग्राहकांना अनेक घरबसल्या बैंकिंग सोयी सुविधा मिळतात, वेळेची बचत होते, कोणतेही आर्थिक व्यवहार सोयीस्कर सुरक्षितपणे मोबाईलद्वारे, इंटरनेटद्वारे करता येतात, त्यामुळे आज संपूर्ण समाजाचा कल हा ई-बैंकिंग कडे जात आहे व आज प्रत्येक व्यक्तीकडे मोबाईल असल्यामुळे आधी ई-बैंकिंगच वापर करून आज अनेक छोटे-मोठे व्यवहार आपणास आर्थिक व्यवहार करता येतात.

ई-बैंकिंग-अर्थ आणि वैशिष्ट्ये- (E-Banking-Meaning and Feature)

ई- बैंकिंगचा अर्थ ही बैंकिंग मधील 'ई' अक्षर इलेक्ट्रॉनिक साठी वापरली जाते ही बैंकिंग ची पूर्ण रूप म्हणजे इलेक्ट्रॉनिक बैंकिंग होय सामान्यपणे इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांचा वापर करून केल्या जाणाऱ्या बँक व्यवसायाला ई- बैंकिंग असे म्हणतात

वेगळ्या शब्दात माहिती तंत्रज्ञानाची आधुनिक साधने वापरून बँक सेवा पुरवण्याच्या व्यवसायाला ही बैंकिंग असे म्हणतात ही बँक आपल्या सर्व प्रकारच्या व्यवहाराची पूर्तता करण्यासाठी

इलेक्ट्रॉनिक साधनांचा वापर करतात ग्राहकांशी इतर बँकांशी आणि मध्यवर्ती बँकेची व्यवहार करताना या बँका इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीचा वापर करतात

खात्याची चौकशी करणे, पैसे भरणे, पैसे काढणे, रकमेचे हस्तांतरण करणे यासारखे व्यवहार ई-बँकिंगमुळे तत्परतेने पार पडतात. ई-बँकिंगमुळे प्रत्येक वेळी ग्राहकांना बँकेत जाण्याची गरज पडत नाही. ई-बँकिंगमध्ये ग्राहकांच्या विविध गरजा पूर्ण करणारे विविध प्रकार आहेत, ज्यांचे निराकरण ऑनलाइन ई-बँकिंगमध्ये केले जाऊ शकते, तुमचा एटीएम पिन बदलणे, मिनी स्टेटमेंट मिळवणे, तुमचे वैयक्तिक तपशील अपडेट करणे, शिल्लक चौकशी किंवा खाते स्टेटमेंट प्रिंट करणे यासारख्या गैर-आर्थिक व्यवहारांसाठीही ई-बँकिंग उपयुक्त आहे. मूलतः, ते कोणत्याही व्यवहाराचा संदर्भ देते ज्यामध्ये तुमच्या खात्यात किंवा खात्यातून निधीची कोणतीही हालचाल होत नाही.

ई-बँकिंग-अर्थ -

1. “ई-बँकिंग म्हणजे “इलेक्ट्रॉनिक बँकिंग” होय. इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांचा वापर करून केला जाणारा बँक व्यवसाय म्हणजे ई-बँकिंग होय”
2. “जेव्हा बँक सेवा पुरवण्याच्या व्यवस्थेत माहिती तंत्रज्ञानाची अत्याधुनिक साधने वापरली जातात तेव्हा त्यास ई-बँकिंग असे म्हणतात.”
3. “ई-बँकिंग ही बँक किंवा वित्तीय संस्था आणि त्यांचे ग्राहक यांच्यातील एक व्यवस्था आहे जी इंटरनेटवर एनक्रिप्टेड व्यवहार सक्षम करते.”
4. “विद्युतीय साधनांच्या साह्याने करण्यात येणाऱ्या आर्थिक व्यवहारांना ई-बँकिंग किंवा इलेक्ट्रॉनिक बँकिंग असे म्हणतात.”
5. इंटरनेट बँकिंग, ज्याला ऑनलाइन बँकिंग किंवा ई-बँकिंग म्हणून देखील ओळखले जाते किंवा नेट बँकिंग ही बँक आणि वित्तीय संस्थांद्वारे ऑफर केलेली एक सुविधा आहे जी ग्राहकांना इंटरनेटवर बँकिंग सेवा वापरण्याची परवानगी देते.

इलेक्ट्रॉनिक बँकिंग म्हणून ओळखले जाणारे ई-बँकिंग, वित्तीय सेवांमध्ये तंत्रज्ञानाचे एकीकरण करून पारंपारिक बँकिंगमध्ये क्रांती घडवून आणते. या डिजिटल उत्क्रांतीमुळे ग्राहकांना नेट बँकिंग किंवा मोबाईल ॲप्स वापरून इंटरनेटद्वारे बँकिंग सेवा सोयीस्करपणे वापरता येतात.

इंटरनेट बँकिंग (आंतरजालीय बँकिंग) आणि ई-बँकिंग यांमध्ये फरक आहे. इंटरनेट बँकिंग ही एक अंकीय भूगतान प्रणाली (डिजिटल पेमेंट सिस्टिम) असून याद्वारे आंतरजालाच्या साह्याने वित्तीय किंवा बिगरवित्तीय व्यवहार केले जातात. ई-बँकिंगमध्ये विद्युतीय

साधनांच्या साह्याने आर्थिक व्यवहार केले जातात. आंतरजालीय बँकिंग ही ई-बँकिंगचाच एक प्रकार असल्याचे मानले जाते.

ई-बँकिंगची वैशिष्ट्ये:-

1. **खाते व्यवस्थापन-** ई-बँकिंग वापरकर्त्यांना चालू आणि बचत खाती, क्रेडिट कार्ड आणि कर्जासह एकाच ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मवरून विविध खाती सहजतेने व्यवस्थापित करण्याची परवानगी देते.
2. **निधी हस्तांतरण-** ई-बँकिंगचे आणखी एक महत्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे ते NEFT, RTGS, IMPS किंवा UPI मोडद्वारे जलद आणि सुरक्षित निधी हस्तांतरण सक्षम करते.
3. **देयक प्रदान-** ऑनलाइन बँकिंग बिल पेमेंट सुलभ करते, वापरकर्त्यांना युटिलिटी बिले, क्रेडिट कार्ड पेमेंट, कर्ज परतफेड, ऑनलाइन मोबाइल रिचार्ज इ.
4. **ऑनलाइन विधाने आणि सूचना-** ई-बँकिंग पेपर स्टेटमेंटची गरज दूर करून, ऑनलाइन खाते विवरणांमध्ये प्रवेश प्रदान करते .
5. **24/7 उपलब्धता-** 24/7 सुलभतेसह, ई-बँकिंग वापरकर्त्यांना त्यांची खाती व्यवस्थापित करण्यास आणि त्यांच्या सोयीनुसार कोठूनही व्यवहार करण्यास अनुमती देते.
6. **निधी हस्तांतरित करणे-** ई-बँकिंग खात्यांमध्ये जलद निधी हस्तांतरण प्रदान करते, प्रत्यक्ष बँक भेटीशिवाय कार्यक्षमता आणि सुविधा सुनिश्चित करते.
7. **कधीही आणि कोठूनही बँकिंग व्यवहार करता येतात-** ई- बँकिंगची ही सर्वात महत्वाचे वैशिष्ट्य आहे. ई- बँकिंगच्या माध्यमातून कधीही आणि कोठूनही बँकिंग व्यवहार करणे सुलभ झाले आहे. ई-बँकिंग 24 /7 अशी बँकिंग व्यवस्था झाले आहे म्हणजे आठवड्यातील सात ही दिवस आणि दिवसाची 24 तास बँकिंग सुविधा उपलब्ध झाले आहे. ई -बँकिंग मुळे व्यवहारासाठी ठिकाण आणि वेळेची मर्यादा संपुष्टात आली आहे. ग्राहकाला आपली बँकिंग व्यवहार पूर्ण करण्यासाठी बँकेत प्रत्यक्ष जावे लागत नाही ग्राहक कधीही आणि कुठेही इंटरनेटच्या साह्याने आपल्या मोबाईल, लॅपटॉप, आणि कम्प्युटरच्या माध्यमातून आपल्या अनेक आर्थिक व्यवहार पूर्ण करू शकतो.
8. **तत्पर सेवा-** ई-बँकिंग सुविधामुळे ग्राहकाला इंटरनेटच्या साह्याने आपले सर्व आर्थिक व्यवहार पूर्ण करता येतात त्यामुळे पाहिजे त्यावेळेस ग्राहक इंटरनेटच्या मदतीने ऑनलाईन बँकिंग सुविधाचा लाभ घेऊ शकतो, अधिक जलद गतीने बँकिंग व्यवहार पूर्ण करण्यासाठी

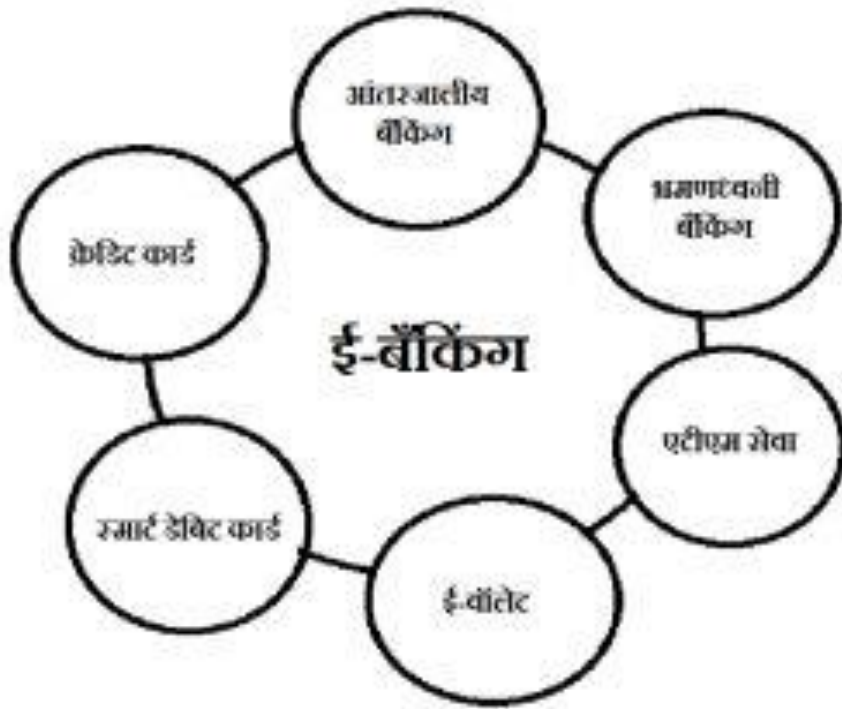
- ग्राहक ही बँकिंगचा वापर जास्त करत आहे तसेच बँकिंगमुळे आर्थिक व्यवहार सुलभ व सुरक्षित होत असल्याने तसेच तत्पर होत असल्याने ई-बँकिंग ही काळाची गरज बनली आहे.
9. **सेवेची जागतिकीकरण-** बँकिंग व्यवसायातील ई-बँकिंग सुविधांच्या वापरामुळे बँकिंग व्यवसायाला आंतरराष्ट्रीय व्यासपीठ उपलब्ध झाले आहे या सुविधामुळे बँका या आपल्या ग्राहकांना आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या सेवा स्थानिक, राज्य, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर उपलब्ध करून देत आहेत. ई- बँकिंगमुळे ग्राहकांच्या बँक व्यवहारातील विशिष्ट भूप्रदेशाची मर्यादा संपुष्टात आले आहे.
10. **ग्राहकांना चांगली सेवा देणे-** ई-बँकिंग सुविधामुळे ग्राहकांना त्वरित बँकिंग सेवा पुरवल्या जातात तसेच ई-बँकिंगमुळे ग्राहकांना एकाच वेळी उच्च तंत्रज्ञानाच्या साह्याने अनेक बँकिंग सेवा तत्पर, चांगल्या आणि दर्जेदार प्रकारच्या सुविधा उपलब्ध करून दिल्या जातात त्यामुळे चांगल्या सेवा दिल्यामुळे ग्राहकांच्या मनामध्ये ई-बँकिंग विषयी विश्वास निर्माण होत आहे, त्यामुळे बँक आणि ग्राहकांच्यातील बँकिंग नाते अधिक दृढ होत आहे.
11. **बँकिंग स्पर्धेत जाण्यास मदत होते-** ई-बँकिंग सुविधामुळे बँकेच्या व्यवसायात खूप मोठ्या प्रमाणात वाढ होऊन कार्यक्षेत्र वाढते तेव्हा बँका बँकांमध्ये अधिकाधिक ग्राहक मिळवणे, बँकाचे कार्यक्षेत्र वाढवणे आणि सेवांची व्याप्ती वाढवण्यासाठी स्पर्धा होती ई- बँकिंगमुळे सर्व बँकांना आपल्या ग्राहकांना, दर्जेदार सेवा उच्च तंत्रज्ञानाच्या साह्याने लगेच पुरवता येतात त्यामुळे वाढत्या बँकिंग व्यवसायातील स्पर्धेला सामोरे जाण्यासाठी ई- बँकिंग हा एकमेव पर्याय ठरू शकतो.
12. **बँक व्यवहाराचा खर्च कमी-** ई-बँकिंग पद्धतीत उच्च तंत्रज्ञानाचा वापर केला जातो. सर्व आधुनिक इलेक्ट्रॉनिक साधनांचा अवलंब केला जातो त्यामुळे कागदपत्रे व भले मोठे लेझर यांच्यावरील खर्च कमी होतो. त्यामुळे बँकिंग व्यवसायाचा खर्च कमी येतो व ग्राहकाला सुद्धा ई- बँकिंग करण्यासाठी कोणतेही चार्जेस किंवा खर्च करावा लागत नाही.
13. **ग्राहकांच्या संख्येत मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेली दिसून येते -** ग्राहकांच्या संख्येत मोठ्या प्रमाणात वाढ ही ई-बँकिंग सुविधामुळे मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेली दिसून येते. अनेक ग्राहक आज ही बँकिंगच्या सुधांचा लाभ घेऊन आपले आर्थिक व्यवहार कमी कालावधीत पूर्ण करीत आहेत त्यामुळे या सेवेचा लाभ घेण्यासाठी ग्राहकांच्या संख्येत वाढ दिवसान दिवस वाढवत आहे वाढ होत आहे
14. **बँकिंग सेवांच्या व्याप्तीत वाढ होत आहे-** ई- बँकिंग सेवा मुळे ग्राहकांचे वाढते आर्थिक गरजा पूर्ण करणे सहज शक्य होत आहे तसेच ग्राहकांच्या नवीन गरजा निर्माण होत आहे त्यामुळे अशा वाढत्या गरजा तत्परतेने पूर्ण करण्यासाठी ई- बँकिंगचा मोठ्या प्रमाणात वापर

- होत आहे अलीकडे ई- बँकिंगच्या मार्फत पैसे पाठवणे, पैसे घेणे, तसेच इलेक्ट्रॉनिक मार्फत लाईट बिल भरणे, फोन बिल भरणे, फास्टट्रॅक अशा अनेक आर्थिक व्यवहार ई- बँकिंग मार्फत केले जातात.
15. **कॅशलेस बँकिंग** - ई- बँकिंगच्या माध्यमातून जे आर्थिक व्यवहार होतात ते डिजिटल होत असल्यामुळे कॅशलेस मोठ्या प्रमाणात व्यवहार होत आहेत यामुळे नोटा खराब होणे, पैशाची होणारी चोरी असे अनेक धोके उद्भवू शकतात म्हणून यासाठी सर्वोत्तम पर्याय हा ई- बँकिंग असू शकतो.
 16. **संगणक व इंटरनेटचा वापर**- आधुनिक काळात बँक व्यवसायात संगणक व इंटरनेटचा वापर केला जातो बँकांच्या कारभाराच्या सर्व नोंदी संगणकामध्ये केल्या जातात. देशातील व जगातील सर्व बँका संगणक इंटरनेट द्वारे जोडले आहे पैसे भरणे, पैसे काढणे, पैशाचे हस्तांतरण, खात्याची चौकशी, यासारखी व्यवहार इंटरनेटद्वारे करू शकतो. बँकिंग क्षेत्रात संगणकाचा वापर व्यापक प्रमाणात वाढला आहे.
 17. **वेळेची बचत होते**- ई- बँकिंगमुळे वेळेची बचत झाली आहे. ग्राहक घर बसल्या आर्थिक व्यवहार करू शकतो. रांगेत उभे राहावे लागत नाही. दिवसातील 24 तास केव्हाही कुठेही व्यवहार करता येतो. प्रवासात बँकेत जाण्याची गरज नाही, वेळेची बचत होते म्हणून मी ई- बँकिंग हे आधुनिक काळात फायदेशीर ठरत आहे.
 18. **वेळेची कोणतीही मर्यादा नसते**. ई- बँकिंग बाबतीत वेळेची कोणतीही मर्यादा नसते. ग्राहक कोणत्याही बँकेची व्यवहार करू शकतो ग्राहक दिवसातील 24 तास बँकेची व्यवहार करू शकतो ग्राहकास सदैव बँक सुविधा उपलब्ध असते
 19. **विजेची गरज**- ई- बँकिंग मध्ये संगणक व इंटरनेटचा वापर केला जातो संगणक इंटरनेटसाठी विजेची गरज असते विद्युत पुरवठा खंडित झाल्यास जनरेटरचा वापर केला जातो आज खेड्यात ग्रामीण भागातील सोय झाली आहे.
 20. **अल्प खर्च**- ई- बँकिंगमुळे बँकिंग खर्च कमी होतो मोठ्या प्रमाणावर कर्मचाऱ्यांची भरती करावी लागत नाही, शाखा विस्ताराची गरज पडत नाही. संगणक इंटरनेट विविध सेवा पुरवता येतात.
 21. **कागदपत्र विरहित व्यवहार**- ई- बँकिंग व्यवहार कागदपत्र विरहित केला जातो बँकांच्या दैनंदिन व्यवहारात कागदपत्र ऐवजी संगणकाचा वापर केला जातो बँकांचा कारभार कागदपत्र विरहित बनतो संगणकात सर्व माहिती साठवून ठेवली जाते ग्राहकांच्या आर्थिक गरजा जलद पूर्ण होतात. ई-बँकिंगमुळे ग्राहकांच्या आर्थिक गरजा जलद पूर्ण होतात. पैसे भरणे, पैसे काढणे, पैसे पाठवून खात्याची माहिती घेणे, इत्यादी कामे जलद होतात. ई- बँकिंगमुळे कमी

वेळात सेवा उपलब्ध होते म्हणून आधुनिक काळात ई-बँकिंग ही काळाची गरज बनली आहे.

22. अनेक बँकांची व्यवहार करता येतो- इलेक्ट्रॉनिक बँकिंगमुळे ग्राहक अनेक बँकांशी संपर्क साधू शकतो. शहरातील राज्यातील, देशातील, जगातील बँकेची घरबसल्या व्यवहार करू शकतो. देशातील व विदेशातील बँकांशीही इंटरनेट द्वारे व्यवहार करता येतो ही बँकिंगमुळे भूप्रदेशाची मर्यादा संपुष्ट येते. ग्राहक आणि बँकांशी अगदी सुलभपणे व्यवहार करू शकतो.

आंतरजालीय बँकिंग –



1.2. ई-बँकिंगचे प्रकार- (इलेक्ट्रॉनिक बँकिंगचे प्रकार) (Types of E-Banking)

बँकिंगमध्ये तंत्रज्ञान आणि डिजिटायझेशनच्या उदयाने विविध प्रकारच्या ई-बँकिंगला जन्म दिला आहे:

1. ऑनलाइन बँकिंग:-

ऑनलाइन बँकिंग ग्राहकांना त्यांची खाती अखंडपणे व्यवस्थापित करण्यास सक्षम करते. ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मसह, वापरकर्ते सहजपणे त्यांच्या खात्यांमध्ये प्रवेश करू शकतात, क्रियाकलाप पाहू शकतात, पेमेंट करू शकतात आणि व्यवहार करू शकतात.

2. मोबाईल बँकिंग:-

ग्राहकांच्या सोयीसाठी डिझाइन केलेले मोबाईल बँकिंग आहे, जे ग्राहकांना त्यांचे वित्त व्यवस्थापित करण्यासाठी एक जलद आणि सुरक्षित माध्यम प्रदान करते. मोबाईल बँकिंग ग्राहकांच्या बोटांच्या टोकापर्यंत बँकिंग आणते. स्मार्टफोन किंवा इतर मोबाईल उपकरणांसह, वापरकर्ते खात्यांमध्ये प्रवेश करू शकतात, क्रियाकलाप पाहू शकतात, पेमेंट करू शकतात आणि सहजतेने निधी हस्तांतरित करू शकतात.

3. एटीएम बँकिंग:-

एटीएम बँकिंगमुळे ई-बँकिंगचा विस्तार होतो. ऑटोमेटेड टेलर मशीन (ATM) द्वारे ग्राहक खाती ऍक्सेस करू शकतात, क्रियाकलाप पाहू शकतात, पेमेंट करू शकतात आणि पैसे हस्तांतरित करू शकतात. क्रेडिट आणि डेबिट कार्ड- क्रेडिट आणि डेबिट कार्ड हे देखील ई-बँकिंगचे एक प्रकार आहेत! डेबिट कार्ड आम्हाला एटीएम आणि पीओएस (पॉइंट ऑफ स्केल) मशीनमधून सहज पैसे काढण्यास मदत करू शकतात. दुसरीकडे, क्रेडिट कार्ड ग्राहकांना पूर्व-मंजूर मर्यादेपर्यंत निधी उधार घेण्याची परवानगी देतात आणि त्यांना विविध ऑफरचा लाभ घेण्यास मदत करतात.

4. थेट ठेव:-

थेट ठेव उत्पन्न व्यवस्थापन सुलभ करते. वापरकर्त्यांना पगार, सरकारी सबसिडी किंवा इतर उत्पन्न थेट त्यांच्या बँक खात्यात जमा केले जाऊ शकते, आर्थिक व्यवहार सुव्यवस्थित होऊ शकतात.

5. इलेक्ट्रॉनिक निधी हस्तांतरण (EFT):-

हे इलेक्ट्रॉनिक पेमेंट आणि मनी ट्रान्सफरसाठी उपयुक्त आहे, जे ग्राहकांना त्यांचे वित्त व्यवस्थापित करण्यासाठी एक जलद आणि सुरक्षित माध्यम प्रदान करते. EFT चा वापर एका बँक खात्यातून दुसऱ्या बँक खात्यात इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने पैसे हस्तांतरित करण्यासाठी केला जातो. नॅशनल इलेक्ट्रॉनिक फंड ट्रान्सफर (एनईएफटी) , तात्काळ पेमेंट सर्व्हिस (आयएमपीएस) आणि रिअल-टाइम ग्रॉस सेटलमेंट (आरटीजीएस) ही ईएफटीची काही उदाहरणे आहेत . म्हणूनच, ई-बँकिंगमध्ये ऑनलाइन व्यवहार करण्याच्या विविध माध्यमांचा समावेश आहे.

6. इलेक्ट्रॉनिक बिल पेमेंट:-

ई-बँकिंग शाखा ग्राहकांना बिले इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने सेटल करण्यास सक्षम करते, आर्थिक दायित्वे व्यवस्थापित करण्यासाठी एक सोयीस्कर आणि कार्यक्षम मार्ग प्रदान करते.

7. ऑनलाइन गुंतवणूक:-

आर्थिक बाजारपेठांमध्ये प्रवेश करणाऱ्यांसाठी, ई-बँकिंगमध्ये ऑनलाइन गुंतवणूक ग्राहकांना ऑनलाइन प्लॅटफॉर्मद्वारे सोयीस्करपणे स्टॉक, बाँड आणि म्युच्युअल फंड खरेदी करण्यास अनुमती देते.

8. इलेक्ट्रॉनिक डेटा इंटरचेंज (EDI)-

ईडीआय हे एक तंत्रज्ञान आहे जे व्यावसायिक व्यवहारांपुरते मर्यादित आहे. उत्पादक, पुरवठादार, लॉजिस्टिक प्रदाते, किरकोळ विक्रेते आणि घाऊक विक्रेते इत्यादींचा समावेश असलेल्या पुरवठा शृंखलेतील कार्यक्षमता सुधारण्यासाठी आणि व्यवहार खर्च कमी करण्यासाठी याचा वापर केला जातो. ईडीआयने व्यवसायांमध्ये कागदविरहित आणि अखंडित व्यवहार करण्यात यश मिळवले आहे.

9. डायरेक्ट मोबाईल बिलिंग- पिन आणि वन टाइम पासवर्ड द्यावा लागतो त्यासाठी ग्राहकाचा मोबाईल अकाउंट परचेस साठी चार्ज केलेला असतो ही पेमेंट देण्याची खरी पर्यायी पद्धत आहे. मोबाईल पेमेंटची ही लोकप्रिय पद्धत आहे डायरेक्ट मोबाईल बिलिंगची पद्धती सुरक्षित व विश्वसनीय असल्यामुळे हे वापरण्यास अगदी सुलभ व सोपे आहे.

10. क्रेडिट कार्ड- क्रेडिट कार्ड ही मोबाईल वे पेमेंटची साधी व सोपी पद्धत आहे ग्राहकाला त्याच्या काळाची माहिती दिल्यानंतर वस्तूवर ताबा मिळवता येतो एका क्लिकमध्ये ग्राहकाला वस्तूवर ताबा मिळवता येतो त्याचे पैसे बँकेत विक्रेत्याच्या खात्यावर जमा होतात.

11. ऑनलाइन वॉलेट्स- ऑनलाईन वॉलेट साठी वापर करणारा मोबाईल रजिस्टर करून स्वतःचा फोन नंबर नोंद करून घेतो पिन बरोबर एसएमएस युजरला एक पक्का नंबर दिला तो पेमेंटची खात्री असते मोबाईल वेबची ही वापर केला जातो आणि आपण विश्वसनीय आर्थिक व्यवहार केले जातात.

12. क्यूआर कोड पेमेंट्स- क्यूआर कोड हे सहजपणे मोबाईल फोन मध्ये घालता येतात वेबसाईटला विजिट करून सुसंवाद साधता येतो सन 1994 मध्ये त्याच्या वापराला सुरुवात झाली पारंपरिक आयडी बारकोड साठी पर्याय म्हणून वापर केला जातो किंवा क्यूआर कोड म्हणजे क्युक रिस्पॉन्स अशा रीतीने महत्त्वपूर्ण बारकोड वापरला जातो.

13. होम बैंकिंग- घरी व ऑफिसमध्ये बसून कम्प्युटरच्या साहाय्याने बैंकिंगचे व्यवहार पार पाडता येतात यात सुरक्षितता व साधेपणा असतो.

14. इंटरनेट बैंकिंग- इंटरनेट बैंकिंगची व्यवहार हे घरातून ऑफिसमधून इंटरनेट कॅफेमधून पार पडले जातात आयडेंटिफिकेशन कोड वापरला जातो सुरक्षित खात्रीशीर फायदेशीर सेवा म्हणून इंटरनेट बैंकिंग कडे पाहिले जाते.

15. मेल बैंकिंग- इलेक्ट्रॉनिक मेलचा वापर करून बँकेची संपर्क केला जातो व यातून ऑनलाईन बैंकिंग सेवा जलद गतीने होते.

16. टेलिफोन बैंकिंग-

17. एसएमएस बैंकिंग-

18. मोबाईल Web पेमेंट-

* ई-बैंकिंगची उपयुक्ता: -

अशा प्रकारच्या बैंकिंग सेवा ग्राहक आणि बँकेसाठी खूप उपयुक्त आहेत.

ग्राहकांसाठी :-

- ई-बैंकिंगमुळे ग्राहकाला आपल्या खात्यात केव्हाही आणि कोठूनही प्रवेश करता येतो.
- ई-बैंकिंगमुळे शाखेत जाण्याची आणि वाहतुकीसाठी खर्च करण्याची गरज नसल्याने ग्राहकांचा वेळ आणि पैशांची बचत होते.
- ई-बैंकिंग हा व्यवहार असल्यामुळे व्यवहारामधील अंतराचा कोठेही अडथळा येत नसून ग्राहक आपले खाते सहजपणे हाताळू शकतो.
- ई-बैंकिंगमुळे बँकेचा व्यवहार करण्यासाठी ग्राहकांना रांगेत उभे राहण्याची आवश्यकता नाही. ते आंतरजालाद्वारे कोठूनही आर्थिक व्यवहार सहजपणे करू शकतात. त्यामुळे ग्राहकांना त्याचा अधिक आनंद होतो.

बँकांसाठी :-

- ई-बैंकिंग ही बँकांसाठी सर्वात स्वस्त आणि सुलभ प्रणाली आहे.
- संगणक अधिक अचूक असल्याने ई-बैंकिंगमुळे मानवी त्रुटींची शक्यता कमी असते.
- ई-बैंकिंग सेवा ग्राहकांची निष्ठा वाढविण्यास मदत करते.
- ई-बैंकिंग हा व्यवहार पेपर विरहित असल्याने ते पर्यावरणास अधिक अनुकूल आहे.
- ग्राहक बहुतेक व्यवहार ई-बैंकिंगद्वारे करत असल्यामुळे बँकांमध्ये होणारी गर्दी कमी झाली आहे.

- ई-बँकिंगमुळे बँकिंग कर्मचाऱ्यांवरील ग्राहकांचा व व्यवहारांचा ताण कमी झाला. त्यामुळे ते आंतरबँकिंग कार्य व्यवस्थितपणे पार पाडत असून त्यासाठी त्यांना पुरेसा वेळ लत आहे.

ई-बँकिंगद्वारे पुढील व्यवहार केले जातात-

- पैसे खात्यावर जमा करणे व पैसे काढणे.
 - खाते उताऱ्याची प्रत मिळवणे.
 - खात्याची अद्ययावत माहिती मिळवणे.
 - धनादेश पुस्तिका, धनाकर्ष इत्यादी मिळवणे.
 - ठेवी व कर्जांवरील व्याजदर व इतर शुल्क यांची अद्ययावत माहिती मिळवणे.
 - ग्राहकांच्या वतीने देणी देणे.
 - ग्राहकांच्या विनंतीनुसार रकमेचे हस्तांतरण करणे.
 - ग्राहकांच्या वतीने वीज बिल, टेलिफोन बिल इत्यादीचा भरणा करणे.
-
- ई-बँकिंगचे फायदे-

1. निधी हस्तांतरित करणे-

ई-बँकिंग खात्यांमध्ये जलद निधी हस्तांतरण प्रदान करते, प्रत्यक्ष बँक भेटीशिवाय कार्यक्षमता आणि सुविधा सुनिश्चित करते.

2. 24/7- सुविधा उपलब्धता-

24/7 सुलभतेसह, ई-बँकिंग वापरकर्त्यांना त्यांची खाती व्यवस्थापित करण्यास आणि त्यांच्या सोयीनुसार कोठूनही व्यवहार करण्यास अनुमती देते.

3. ऑपरेट करणे सोपे-

वापरकर्ता-अनुकूल इंटरफेस आणि उपलब्ध ट्यूटोरियल्स ई-बँकिंग प्लॅटफॉर्मला नेव्हिगेट करणे सोपे बनवतात, एक अखंड आणि सरळ बँकिंग अनुभव सुनिश्चित करतात.

4. वेळेची बचत होते -

ई-बँकिंग प्रत्यक्ष बँक भेटींची गरज दूर करते, वापरकर्त्यांना कोठूनही आणि केव्हाही व्यवहार करण्याची लवचिकता देते, त्यामुळे वेळेची बचत होते.

5. क्रियाकलाप ट्रॅकिंग-

व्यवहार इतिहास आणि खाते शिल्लक अद्यतने यांसारख्या वैशिष्ट्यांसह वापरकर्ते त्यांच्या खात्यातील क्रियाकलाप रिअल-टाइममध्ये ट्रॅक करू शकतात, दृश्यमानता मिळवू शकतात आणि त्यांच्या वित्तावर नियंत्रण ठेवू शकतात.

6. डिजिटल पेमेंटची सुरक्षा आणि पारदर्शकता-

7. कमी व्यवहार खर्च-

8. त्वरित सूचना आणि अद्यतने-

इंटरनेट बँकिंगचा मुख्य फायदा म्हणजे जी कोणत्याही वापरकर्त्याला जगभरात इंटरनेटद्वारे कोणतीही सेवा प्राप्त करण्यास अनुमती देते . यामुळेच अनेक व्यावहारिक लोक जे त्यांच्या वेळेला महत्त्व देतात ते ऑनलाइन स्थलांतर करतात.

• ई-बँकिंगला खालील मर्यादा आहेत :-

- तांत्रिक बिघाड आणि नेटवर्क समस्यांमुळे ई-बँकिंगद्वारे होणारे व्यवहार थांबतात. त्यामुळे बँकांचे तसेच ग्राहकांचे नुकसान होते.
- अनावश्यक व्यवहार झाल्यास, प्रकरण हाताळण्याची प्रकिया खूप दमछाक करणारी आहे.
- जर ग्राहक ऑनलाईन व्यवहारांसाठी आंतरजालीय बँकिंग वापरण्यास तयार नसतील आणि प्रथमच ते वापरत असतील, तर बनावट कॉलद्वारे त्यांचा गुप्त पिन क्रमांक विचारून त्यांच्याशी फसवणूक होण्याची शक्यता असते.
- फोन कॉल व टोल फ्री क्रमांकावरून ग्राहकांच्या बँकिंगविषयक समस्यांचे निवारण करणे ही एक मोठी डोकेदुखी आहे.

जर बँकांचे कर्मचारी प्रशिक्षित नसतील, तर त्याचा परिणाम त्यांच्या कार्यावर आणि कार्याचा परिणाम त्यांच्या बँकांवर होत असतो.

1.3. क्रेडिट कार्ड / पतपत्र सेवा - वैशिष्ट्ये, गुण आणि तोटे - (Credit Card - Feature, Merits and Demerits)



- **क्रेडिट कार्ड किंवा पतपत्र सेवा – (Credit Card)**

पतपत्राला इंग्रजीत क्रेडिट कार्ड असेही म्हणतात. क्रेडिट कार्डचा उपयोग आर्थिक व्यवहार करण्यासाठी केला जातो. क्रेडिट कार्ड प्लास्टिकचे असते. बँकिंग क्षेत्रात पतपत्र सेवा फार लोकप्रिय झाले आहे. त्यामुळे सेवांची खरेदी करण्यासाठी व बँकेच्या खात्यावरून रक्कम काढण्यासाठी या कार्डचा खूप उपयोग होतो. प्रथम 1914 मध्ये अमेरिकेतील ऑइल कंपनीने क्रेडिट कार्डचा वापर केला, त्यानंतर 1951 मध्ये अमेरिकन फ्रँकलिन बँकेने प्रथम क्रेडिट कार्ड प्लॅन तयार केला. 1958 मध्ये अमेरिकन एक्सप्रेस कंपनीने कार्ड देण्यास सुरुवात केली. इंग्लंडमध्ये सर्वप्रथम बारक्लेन बँकेने 1966 मध्ये पतपत्र सेवेचा प्रारंभ प्रारंभ केला आहे. भारतात सर्वप्रथम 1980 मध्ये सेंट्रल बँक ऑफ इंडिया ने पतपत्र योजना सुरू केली. आज भारतातील सर्व व्यापारी बँकांनी योजना सुरू केली आज भारतातील बहुतेक सर्व बँकांनी ही योजना सुरू करून त्यामध्ये अद्यावतपणा निर्माण केलेला आहे. क्रेडिट कार्ड प्राप्त करण्यासाठी ठराविक नमुन्यात अर्ज करावा लागतो पतपत्र हे प्रकारचे कर्जच असते, पतपत्र धारकास ठराविक मुदतीपर्यंत रक्कम काढण्यास परवानगी देते. पतपत्राद्वारे कर्ज स्वरूपात रक्कम मिळते. क्रेडिट कार्ड हे एक नवीन स्वरूपाचे कर्ज असे म्हणू शकतो.

- **क्रेडिट कार्ड/ पतपत्राचा अर्थ-**

“बँकेने ग्राहकांना विशिष्ट मुदतीपर्यंत कर्ज रकमेची उचल करण्यासाठी उपलब्ध करून दिलेली सुविधा म्हणजे पतपत्र होय”

ग्राहकाने बँकेकडून पतपत्र घेताना जास्तीत जास्त किती रक्कम उचल करता येईल ते ठरवून दिले जाते त्या विशिष्ट मर्यादेपर्यंतच ग्राहक रक्कम उचल करू शकतो. ग्राहक पतपत्राद्वारे वस्तूची खरेदी करू शकतो व पैसे काढू शकतो पतपत्रामुळे ग्राहकाला रोख रक्कम सोबत बाळगण्याची गरज

नसते ग्राहक पतपत्र वरून आर्थिक व्यवहार करू शकतो सध्या व्यवहारांमध्ये पतपत्राचा वापर चलनासारखा करता येऊ शकतो.

*** क्रेडिट कार्ड /पतपत्राची वैशिष्ट्ये-**

1) **विहित नमुन्यात अर्ज करावा लागतो-** क्रेडिट कार्ड प्राप्त करण्यासाठी ग्राहकाला बँकेकडे ठराविक नमुन्यात अर्ज करावा लागतो त्यामध्ये नाव, पत्ता, व्यवसाय उत्पन्नाशी संबंधित कागदपत्रे सादर करावी लागतात. अर्जावरील माहिती खरी भरावी लागते. बँकेकडे ग्राहकाला नियमाप्रमाणे सेवा शुल्क भरावी लागते त्यानंतर बँक ग्राहकाला क्रेडिट कार्ड देते.

2. **क्रेडिट कार्ड खातेदारास दिले जाते-** पतपत्र प्राप्त करण्यासाठी तो बँकेचा खातेदार असावा लागतो पत पत्र बँकेच्या खातेदारासच दिले जाते. एखाद्या व्यक्तीला पतपत्र प्राप्त करावयाचे आहे व तो बँकेचा खातेदार नसेल तर बँक त्या खातेदारास खाते उघडण्यास सांगते त्यानंतरच त्या व्यक्तीला क्रेडिट कार्ड दिले जाते. त्यामुळे बँकेच्या आर्थिक व्यवहारात वाढ होण्यास मदत होते.

3. **पतपत्राचे स्वरूप-** पतपत्र हे प्लास्टिकच्या स्वरूपाचे असते, ते मजबूत असते पत्रावर बँकेचे नाव सिम्बॉल तसेच पतपत्र धारकाचे नाव, सांकेतिक क्रमांक, पतपत्राची मुदत संपण्याची तारीख त्याची स्वाक्षरी इत्यादी मजकूर असतो. अलीकडे अनेक बँकांनी पतपत्रावरील तपशील छापताना चुंबकीय पट्ट्यांचा म्हणजेच डिजिटल बँकिंगचा अधिक वापर केलेला दिसून येतो.

4. **उपपतपत्रांचा लाभ -** ग्राहकांच्या मागणीनुसार बँका पतपत्रधारकाला उपपतपत्रे उपलब्ध करून देतात एका पतपत्रधारकाला जास्तीत जास्त दोन उपपत्रे मिळू शकतात उपपतपत्रे कुटुंबातील कोणालाही वापरता येतात. उपपत्रांची सुविधा पुरवण्यासाठी बँक वेगळे शुल्क आकारते.

5. **त्रिपक्षीय व्यवस्था-** पतपत्राची व्यवस्था त्रिपक्षीय स्वरूपाची असते. क्रेडिट कार्ड योजनेत किमान तीन पक्ष सहभागी झालेले असतात बँक सहभागी व्यक्ती पतपत्रधारक यांचा समावेश असतो.

6. **वस्तू व सेवांची खरेदी करता येते-** पतपत्रधारक वस्तू व सेवांची खरेदी करू शकतो परंतु पतपत्रावर बँकेने ठरवून दिलेल्या रकमेपर्यंत वस्तू सेवांची खरेदी करता येते पतपत्रधारकांची पात्रता विचारत घेऊन पतपत्रावरील रकमेची मर्यादा ठरवली जाते.

7. **क्रेडिट कार्डची मुदत -** क्रेडिट कार्डवर मुदत दिलेली असते. ठराविक मुदतसाठी कर्ज दिले जाते.मुदत संपल्यानंतर त्या पतपत्राचे नूतनीकरण करणे बंधनकारक असते त्यासाठी बँक विशिष्ट शुल्क घेते.

8. **क्रेडिटकार्ड देताना निकष-** ग्राहकांना पतपत्र देताना बँक संबंधित व्यक्तींचा व्यवसाय त्यांचे उत्पन्न, त्यांची परतफेडीची क्षमता इत्यादी बाबी लक्षात घेते त्यानुसार उद्योजक, व्यापारी, व्यावसायिक, प्रामाणिक व्यक्ती यांना पतपत्र त्यांच्या मागणीनुसार दिले जाते.

9. रकमेची महत्तम मर्यादा- पतपत्र देताना पत्रधारकांनी काढावयाच्या रकमेवर महत्तम मर्यादा घातली जाते पत्रधारकांची उत्पन्न व व्यवसायाची गरज लक्षात घेऊन ही मर्यादा ठरवली जाते, बँकेने ठरवून दिलेल्या मर्यादेपर्यंत पत्र धारकाला आर्थिक व्यवहार करता येतो.

10. पतपत्राचा स्वीकार करणे- बँकेशि करार करून पतपत्र प्राप्त करता येते. पतपत्राचा उपयोग वस्तूची खरेदी करण्यासाठी व पैसे हस्तांतरण करण्यासाठी होतो. दुकानदार पतपत्रधारकांना कमी किमतीत किंवा सवलत देऊ शकतो त्यामुळे व्यवसाय वाढण्यास मदत होते.

11. पतपत्रावरील रकमेची वसुली- पतपत्रांनी काढलेली रक्कम विशिष्ट कालावधीत बँकेकडे व्याजासह परत करावयाचे असते. ते एक प्रकारचे कर्जच असते. मुद्दल व व्याजाची परतफेड करावी लागते. पतपत्राची रक्कम थकीत राहिल्यास बँक कायदेशीर कारवाई करून पत्रधारकांकडून थकीत रकमेची वसुली करून घेते.

12. अतिरिक्त आकार किंवा शुल्क आकारले जात नाहीत- बँकेकडून आर्थिकदृष्ट्या सबल व प्रामाणिक ग्राहकांना पतपत्र दिले जाते पतपत्राच्या सेवेबद्दल बँका कोणताही अतिरिक्त शुल्क आकारात नाही कारण पतपत्र हे एक प्रकारचे कर्ज असते. त्यावरील व्यवहारांपासून बँकेला व्याज मिळते. बँकेच्या आर्थिक व्यवहार वाढतात व बँकेचा नफा वाढतो त्यामुळे अतिरिक्त शुल्क आकारले जात नाहीत.

क्रेडिट कार्डचे फायदे-

1. क्रेडिटसाठी सुलभ प्रवेश

क्रेडिट कार्डचा सर्वात मोठा फायदा म्हणजे क्रेडिट मिळवणे सोपे आहे. क्रेडिट कार्ड्स डिफर्ड पेमेंटच्या आधारावर कार्य करतात, याचा अर्थ तुम्हाला तुमचे कार्ड आता वापरता येईल आणि तुमच्या खरेदीसाठी नंतर पैसे द्यावे लागतील. वापरलेले पैसे तुमच्या खात्यातून जात नाहीत, त्यामुळे तुम्ही प्रत्येक वेळी स्वाइप करता तेव्हा तुमची बँक शिल्लक कमी होत नाही.

2. क्रेडिट लाइन तयार करणे

क्रेडिट कार्ड्स तुम्हाला क्रेडिटची लाइन तयार करण्याची संधी देतात. हे खूप महत्वाचे आहे कारण ते बँकांना तुमच्या कार्डची परतफेड आणि कार्ड वापरावर आधारित सक्रिय क्रेडिट इतिहास पाहण्याची परवानगी देते. बँका आणि वित्तीय संस्था बहुधा संभाव्य कर्ज अर्जदाराची क्रेडिट योग्यता मोजण्याचा एक मार्ग म्हणून क्रेडिट कार्डच्या वापराकडे पाहतात, ज्यामुळे भविष्यातील कर्जासाठी किंवा भाड्याच्या अर्जासाठी तुमचे क्रेडिट कार्ड महत्वाचे बनते.

3. EMI सुविधा

जर तुम्ही मोठी खरेदी करण्याची योजना आखत असाल आणि त्यात तुमची बचत बुडवायची नसेल, तर तुम्ही पेमेंट पुढे ढकलण्याचा मार्ग म्हणून ते तुमच्या क्रेडिट कार्डवर ठेवणे निवडू शकता. या व्यतिरिक्त, तुम्ही तुमची खरेदी समान मासिक हप्त्यांमध्ये फेडणे देखील निवडू शकता, तुम्ही त्यासाठी एकरकमी पैसे देत नाही याची खात्री करून आणि तुमची बँक शिल्लक कमी करत नाही. टेलिव्हिजन किंवा महागडे रेफ्रिजरेटर यांसारख्या खरेदीसाठी पैसे देण्यासाठी वैयक्तिक कर्ज घेण्यापेक्षा ईएमआयद्वारे पैसे देणे स्वस्त आहे.

4. प्रोत्साहन आणि ऑफर-

बहुतेक क्रेडिट कार्डे तुमचे कार्ड वापरण्यासाठी ऑफर आणि प्रोत्साहनांनी भरलेली असतात. प्रत्येक वेळी तुम्ही तुमचे कार्ड स्वाइप कराल तेव्हा कॅश बॅकपासून रिवॉर्ड पॉइंट जमा होण्यापर्यंत या श्रेणी आहेत , ज्याची नंतर एअर माइल म्हणून पूर्तता केली जाऊ शकते किंवा तुमच्या कार्डची थकबाकी भरण्यासाठी वापरली जाऊ शकते. कर्जदार क्रेडिट कार्डद्वारे केलेल्या खरेदीवर सवलत देखील देतात, जसे की फ्लाइट तिकीट, सुट्टी किंवा मोठ्या खरेदीवर, तुम्हाला बचत करण्यात मदत होते.

5. लवचिक क्रेडिट-

क्रेडिट कार्ड्स व्याजमुक्त कालावधीसह येतात , हा कालावधी असा असतो ज्या दरम्यान तुमच्या थकबाकी क्रेडिटवर व्याज आकारले जात नाही. 45-60 दिवसांच्या दरम्यान, तुम्ही तुमच्या क्रेडिट कार्ड बिल पेमेंट तारखेपर्यंत संपूर्ण शिल्लक रक्कम भरल्यास, तुम्ही विनामूल्य, अल्पकालीन क्रेडिटचा लाभ घेऊ शकता. अशा प्रकारे, तुमच्या क्रेडिट कार्डवर थकबाकी असण्याशी संबंधित शुल्क न भरता तुम्ही क्रेडिट ॲडव्हान्सचा फायदा घेऊ शकता.

6. खर्चाची नोंद-

क्रेडिट कार्ड कार्डद्वारे केलेल्या प्रत्येक खरेदीची नोंद करते, तुमच्या मासिक क्रेडिट कार्ड स्टेटमेंटसह पाठवलेल्या तपशीलवार सूचीसह . हे तुमचे खर्च आणि खरेदी निर्धारित करण्यासाठी आणि ट्रॅक करण्यासाठी वापरले जाऊ शकते, जे बजेट तयार करताना किंवा कर उद्देशांसाठी उपयुक्त असू शकते. प्रत्येक वेळी तुम्ही तुमचे कार्ड स्वाइप करता तेव्हा सावकार तात्काळ अलर्ट देखील देतात, ज्यामध्ये अजूनही उपलब्ध क्रेडिटची रक्कम तसेच तुमच्या कार्डवरील सध्याची थकबाकी यांचा तपशील असतो.

7. खरेदी संरक्षण-

क्रेडिट कार्ड कार्ड खरेदीसाठी विम्याच्या स्वरूपात अतिरिक्त संरक्षण देतात जे कदाचित हरवतील, खराब होऊ शकतात किंवा चोरीला जाऊ शकतात. जर तुम्हाला दावा दाखल करायचा असेल तर क्रेडिट कार्ड स्टेटमेंटचा वापर दाव्याच्या सत्यतेची खात्री देण्यासाठी केला जाऊ शकतो.

क्रेडिट कार्डचे तोटे-

1. किमान देय सापळा-

क्रेडिट कार्डचा सर्वात मोठा दोष म्हणजे बिल स्टेटमेंटच्या शीर्षस्थानी प्रदर्शित केलेली किमान देय रक्कम. अनेक क्रेडिट कार्ड धारकांची किमान रक्कम ही त्यांना द्यावी लागणारी एकूण देय रक्कम आहे असा विचार करून फसवणूक केली जाते, जेव्हा खरं तर क्रेडिट सुविधा मिळणे सुरू ठेवण्यासाठी कंपनीने तुम्हाला देय द्यावी अशी किमान रक्कम असते.

यामुळे ग्राहक त्यांचे बिल कमी आहे असे गृहीत धरतात आणि त्याहून अधिक खर्च करतात, त्यांच्या थकबाकीवर व्याज जमा करतात, जे कालांतराने मोठ्या आणि अनियंत्रित रकमेपर्यंत वाढू शकते.

2. लपलेले खर्च-

क्रेडिट कार्डे सुरुवातीला साधी आणि सरळ दिसतात, परंतु त्यात अनेक छुपे शुल्क असतात जे एकूण खर्च वाढवू शकतात. क्रेडिट कार्डमध्ये अनेक कर आणि शुल्क असतात, जसे की उशीरा पेमेंट फी, जॉइनिंग फी, रिन्यूअल फी आणि प्रोसेसिंग फी. कार्ड पेमेंट चुकवल्यास दंड होऊ शकतो आणि वारंवार उशीरा पेमेंट केल्याने तुमची क्रेडिट मर्यादा कमी होऊ शकते, ज्याचा तुमच्या क्रेडिट स्कोअरवर आणि भविष्यातील क्रेडिट संभावनांवर नकारात्मक परिणाम होईल.

3. अतिवापर करणे सोपे-

रिव्हॉल्व्हिंग क्रेडिटसह, तुमची बँक बॅलन्स सारखीच राहिल्याने, तुमची सर्व खरेदी तुमच्या कार्डवर ठेवण्याचा मोह होऊ शकतो, ज्यामुळे तुम्हाला किती देणे बाकी आहे याची तुम्हाला माहिती नसते. यामुळे तुम्हाला तुमच्या भविष्यातील देयकांवर कर्ज आणि उच्च व्याजदराचे चक्र सुरू होऊन तुमच्या परतफेड करण्यापेक्षा जास्त खर्च करण्याची आणि परतफेड करण्यापेक्षा अधिक देय होऊ शकते.

4. उच्च व्याज दर-

तुम्ही तुमच्या बिलिंग देय तारखेपर्यंत तुमची थकबाकी भरली नाही तर, रक्कम पुढे नेली जाते आणि त्यावर व्याज आकारले जाते. व्याजमुक्त कालावधीनंतर केलेल्या खरेदीवर हे व्याज ठराविक कालावधीत जमा केले जाते. क्रेडिट कार्डचे व्याज दर खूपच जास्त आहेत, सरासरी दर दरमहा 3% आहे, ज्याची रक्कम वार्षिक 36% असेल.

5. क्रेडिट कार्ड फसवणूक-

तुम्ही क्रेडिट कार्डच्या फसवणुकीला बळी पडण्याची शक्यता आहे . तंत्रज्ञानातील प्रगतीमुळे, कार्ड क्लोन करणे आणि गोपनीय माहितीमध्ये प्रवेश मिळवणे शक्य आहे ज्याद्वारे दुसरी व्यक्ती किंवा संस्था तुमच्या कार्डवर खरेदी करू शकते. संशयास्पद वाटणाऱ्या खरेदीसाठी तुमचे स्टेटमेंट काळजीपूर्वक तपासा आणि तुम्हाला कार्ड फसवणुकीचा संशय आल्यास ताबडतोब बँकेला कळवा. फसवणूक सिद्ध झाल्यास बँका सहसा शुल्क माफ करतात, त्यामुळे तुम्हाला चोराकडून आकारलेल्या खरेदीसाठी पैसे द्यावे लागणार नाहीत.

तुमचे क्रेडिट कार्ड योग्य कसे वापरावे-

तुमच्या क्रेडिट कार्डवरील अखंड खर्चामुळे कर्जबाजारी होण्यापासून टाळण्यासाठी, खालील टिपा लक्षात ठेवा:-

- छान प्रिंट वाचा जेणेकरून तुम्हाला तुमच्या कार्डवर चालणारे सर्व शुल्क आणि अटींची माहिती असेल.
- आपण परतफेड करू शकता त्यापेक्षा जास्त खर्च करू नका.
- तुमच्या कार्डवर दैनंदिन खरेदी करणे टाळा जेणेकरून तुम्ही किती खर्च करत आहात याची तुम्हाला जाणीव होईल.
- तुमची क्रेडिट मर्यादा वेळोवेळी तपासा आणि तुम्ही तुमच्या उपलब्ध क्रेडिट मर्यादेच्या ४०% ओलांडल्यावर खर्चावर लगाम घाला.
- कार्डच्या थकबाकीवर व्याज भरावे लागू नये यासाठी तुमच्या कार्डवर ठेवलेल्या मोठ्या खरेदीसाठी EMI पर्याय निवडा.
- आणीबाणीसाठी नेहमी तुमच्या क्रेडिट मर्यादेच्या किमान ४०% ठेवा.
- तुमच्या खरेदीची योजना करा आणि तुमचे कार्ड फक्त नियोजित खरेदीसाठी वापरा. तुमच्या क्रेडिट कार्डवर आवेग खरेदी टाळा .

- व्याजाचे शुल्क टाळण्यासाठी नेहमी तुमच्या क्रेडिट कार्डची बिले दर महिन्याला पूर्ण भरण्याचा प्रयत्न करा.
- कार्ड पेमेंट कधीही चुकवू नका, कारण यामुळे जास्त शुल्क आणि मोठा दंड आकारला जाईल.
- तुम्ही तुमच्या कार्डवर जास्त खर्च केला असल्यास बँकेकडे जा. ते तुम्हाला कर्जामध्ये खोलवर पडू नये म्हणून निश्चित व्याजदरासह पे-बॅक योजना तयार करण्यात मदत करू शकतात.

क्रेडिट कार्डचा फायदा आणि तोटा याविषयी वारंवार विचारले जाणारे प्रश्न-

1. मी किती क्रेडिट मर्यादा वापरू शकतो?

तुम्ही तुमची क्रेडिट मर्यादा नियमितपणे तपासली पाहिजे आणि तुम्ही तुमच्या उपलब्ध क्रेडिट मर्यादेपैकी 40% पेक्षा जास्त वापरली आहे का ते पहा.

2. क्रेडिट कार्ड ऑफर करतो तो विमा काय आहे?

क्रेडिट कार्ड कार्ड खरेदीसाठी विम्याच्या स्वरूपात अतिरिक्त संरक्षण देतात जे कदाचित हरवतील, खराब होऊ शकतात किंवा चोरीला जाऊ शकतात.

3. मी कर्ज घ्यावे की माझ्या क्रेडिट कार्डवर ईएमआय सुविधा वापरावी?

टेलिव्हिजन किंवा महागडे रेफ्रिजरेटर यांसारख्या खरेदीसाठी पैसे देण्यासाठी वैयक्तिक कर्ज घेण्यापेक्षा ईएमआयद्वारे पैसे देणे स्वस्त आहे.

4. मी किमान देय रक्कम देऊ शकतो का?

बऱ्याच क्रेडिट कार्ड धारकांचा असा विश्वास आहे की किमान रक्कम ही त्यांना देय असलेली एकूण देय रक्कम आहे, खरेतर ही सर्वात कमी रक्कम आहे जी कंपनी तुम्हाला क्रेडिट सुविधा प्राप्त करणे सुरू ठेवण्यासाठी भरण्याची अपेक्षा करते.

5. क्रेडिट कार्ड क्रेडिट-मुक्त कालावधी देतात का?

क्रेडिट कार्ड्स व्याजमुक्त कालावधीसह येतात, हा कालावधी असा असतो ज्या दरम्यान तुमच्या थकबाकी क्रेडिटवर व्याज आकारले जात नाही. 45-60 दिवसांच्या दरम्यान, तुम्ही तुमच्या क्रेडिट कार्ड बिल पेमेंट तारखेपर्यंत संपूर्ण शिल्लक रक्कम भरल्यास, तुम्ही विनामूल्य, अल्पकालीन क्रेडिटचा लाभ घेऊ शकता.

6. क्रेडिट कार्ड क्रेडिट स्कोअरवर परिणाम करतात का?

होय, तुमचे क्रेडिट कार्ड तुमच्या क्रेडिट स्कोअरवर परिणाम करतात. तुम्ही तुमच्या क्रेडिट कार्डची बिले वेळेवर भरल्यास, तुमचा क्रेडिट स्कोअर चांगला राहील. तथापि, आपण अंतिम मुदतीनंतर आपल्या क्रेडिट कार्डची बिले भरल्यास, त्याचा आपल्या क्रेडिट स्कोअरवर नकारात्मक परिणाम होईल.

7. क्रेडिट कार्ड वापरणे चांगली गोष्ट आहे का?

होय, जर तुम्ही जबाबदारीने वापरत असाल तरच क्रेडिट कार्ड वापरणे ही चांगली गोष्ट आहे. बरेच लोक जबाबदारीने कार्ड वापरत नाहीत ज्यामुळे ते क्रेडिट कार्डच्या कर्जात अडकतात.

8. मी माझ्या क्रेडिट कार्डमधून पैसे काढू शकेन का?

होय, तुम्ही तुमच्या क्रेडिट कार्डमधून पैसे काढू शकता. तथापि, तुमची बँक ही सुविधा देते की नाही हे जाणून घेण्यासाठी.

१.४. डेबिट कार्ड - वैशिष्ट्ये, गुण आणि तोटे-

(Debit Card – Features, Merits and Demerits)



डेबिट कार्ड - बँका आपल्या खातेदारांना खात्यातील रक्कम काढण्यासाठी डेबिट कार्ड ही सुविधा उपलब्ध करून देतात. तसेच या कार्डच्या सहाय्याने खातेदार अनेक वस्तू

सेवांची खरेदी करू शकतो तसेच खातेदारला डेबिट कार्ड पाहिजे असल्यास ठराविक नमुन्यात बँकेकडे अर्ज केल्यास बँका खातेदारास हे कार्ड उपलब्ध करून देतात.

डेबिट कार्डचा अर्थ -

“डेबिट कार्डला मराठीत नावे पत्र किंवा नामे पत्र पत्र असेही म्हणतात”.

“डेबिट म्हणजे नावे टाकणे किंवा खात्यातील रक्कम वजा करणे”

“ग्राहकांना त्यांच्या खात्यातील शिल्लक रक्कम उचलण्यासाठी उपलब्ध

करून दिलेले पत्र किंवा कार्ड म्हणजे डेबिट कार्ड होय”

डेबिट कार्ड ही इंग्रजीमध्ये नाव सुप्रसिद्ध झाले आहे डेबिट कार्ड हे एटीएम कार्ड या नावाने सर्वांना परिचित आहे.

डेबिट कार्डची वैशिष्ट्ये – (Debit Card – Features)

1. रीतसर अर्ज करावा लागतो- बँकेकडून डेबिट कार्ड साठी ठराविक नमुन्यात अर्ज करावा लागतो. खातेदाराचे संपूर्ण नाव, खाते क्रमांक, घरचा पत्ता, दूरध्वनी क्रमांक, खातेदाराची स्वाक्षरी, इत्यादी तपशील त्यात उल्लेख करावा लागतो सर्व बाजूची तपासणी करून बँक खातेदाराला डेबिट कार्ड देते व त्यावरील अनेक सुविधा खातेदाराला प्राप्त होतात.
2. डेबिट कार्ड मिळवण्यासाठी पात्रता- डेबिट कार्ड मिळवण्यासाठी बँकेत खाते असणे बंधनकारक असते तसेच तो बँकेचा खातेदार असणे आवश्यक आहे. खातेदारास डेबिट कार्ड मिळू शकते. अज्ञान व्यक्तीस हे कार्ड मिळू शकत नाही कारण त्यासाठी डिजिटल साक्षरता असणे आवश्यक असते म्हणून अज्ञान व्यक्तीस डेबिट कार्ड मिळू शकत नाही.
3. डेबिट कार्डचे स्वरूप- डेबिट कार्ड प्लास्टिकचे असते. डेबिट कार्डवर बँकेचे नाव, कार्ड धारकाचे नाव, सांकेतिक क्रमांक, कार्ड धारकाची स्वाक्षरी तपशील असतो. तसेच त्यावर डेबिट कार्डची मुदत असते, इ.तपशील असतो बऱ्याचदा डेबिट कार्ड वरील तपशील छापताना चुंबकीय पट्ट्यांचा वापर केला जातो तसेच एखाद्या व्यक्ती अनेक डेबिट कार्ड साठी अर्ज करू शकतो.

4. एटीएम सारखे स्वरूप- डेबिट कार्ड हे सुद्धा प्लास्टिकचेच असते कार्डचे स्वरूप एटीएम सारखीच असते. एटीएम कार्डद्वारे ज्याप्रमाणे पाहिजे तेव्हा खात्यावरील रक्कम काढता येते त्याप्रमाणेच डेबिट कार्डद्वारे सुद्धा खात्यावरील रक्कम काढता येते. अलीकडे डेबिट कार्ड एटीएम कार्ड एकच दिली जाते. डेबिट कार्ड हरवल्यास त्याची बँकेला माहिती देणे आवश्यक असते. बँक विशिष्ट शिल्क आकारून दुसऱ्या सांकेतिक क्रमांकाचे कार्ड बँक खातेदाराला उपलब्ध करून देते.

5. रोख रक्कम त्वरित मिळवता येते- डेबिट कार्डचा वापर पैसे काढण्यासाठी करता येतो एटीएम यंत्रातून त्वरित रक्कम काढता येते E-बँकिंग सुविधामुळे कोणत्याही बँकेच्या एटीएम मशीन मधून पैसे काढता येतात किंवा परदेशातही पैसे पाठवता येतात त्यासाठी सोबत डेबिट कार्ड असणे बंधनकारक असते.

6. खरेदीसाठी वापर करता येतो- डेबिट कार्डचे खास वैशिष्ट्य म्हणजे या कार्डद्वारे खरेदीचे व्यवहार सुद्धा करता येतात दुकानदाराकडून वस्तूची खरेदी केल्यानंतर डेबिट कार्डद्वारे पैसे चुकते करता येतात याचा वापर आपण अनेक ठिकाणी करू शकतो उदाहरणार्थ पेट्रोल पंप, मॉल, हॉटेल, हॉस्पिटल ज्या ठिकाणी ऑनलाइन पैसे पाठवण्याची सुविधा आहे किंवा काढणे सुविधा आहे त्या ठिकाणी डेबिट कार्डचा वापर करता येतो. तसेच आपण कॅश काढून आपले संपूर्ण व्यवहार पूर्ण करता येतात.

7. व्याज आकारले जात नाही- बँक डेबिट कार्डच्या वापरावर व्याज आकारत नाही. खातेदारास ठेवीतील पैसे डेबिट कार्डच्या साह्याने काढता येतात परंतु डेबिट कार्डच्या वापराबद्दल बँक विशिष्ट शुल्क आकारते साधारणतः राष्ट्रीयकृत बँका वार्षिक दीडशे ते दोनशे रुपये शुल्क आकारते.

8. ठराविक शुल्काचे आकारणी केली जाते- बँका डेबिट कार्डच्या वापराबद्दल ठराविक शुल्काचे आकारणी करते यासाठी बँकेत खातेदाराकडून काही शुल्क आकारून खातेदाराला हे कार्ड उपलब्ध करून देते.

9. खातेदारांना उपयुक्त डेबिट कार्ड- डेबिट कार्ड खातेदारास अत्यंत उपयुक्त आहे खातेदारांना सोबत रोख रक्कम बाळगण्याची गरज नसते जेव्हा रोकड पाहिजे तेव्हा डेबिट कार्ड वापरून रक्कम मिळवता येते वस्तू व सेवांच्या खरेदीसाठी या कार्डचा जास्त वापर

करता येतो अलीकडील E- बँकिंगच्या काळामध्ये या घटकाचा जास्त वापर वाढलेला दिसून येतो.

10. रोख रक्कम हरवण्याचा धोका नाही- डेबिट कार्ड धारकाला आपल्या आर्थिक व्यवहारात साठी केवळ कार्ड सोबत ठेवावी लागते रोख रक्कम सोबत ठेवावी लागत नाही. त्यामुळे रोख रक्कम हरवण्याचा धोका नाही किंवा चोरी होण्याचा धोका नाही आपण कार्डचा वापर करून कोठेही कॅश काढू शकतो व आपले आर्थिक व्यवहार पूर्ण करू शकता.

11. बँकेचा फायदा होतो- डेबिटकार्ड मुळे बँकेमधील सर्व व्यवहार कागदपत्रे विरहित होत आहेत त्यामुळे बँकांचा आणि ग्राहकांचा ही वेळ वाचतो त्यामुळे ग्राहक जास्तीत जास्त नवीन खाते काढताना डेबिट कार्डचा उपयोग करून घेतो पाहिजे तेव्हा पैसे काढ तो डेबिट कार्डद्वारे खातेदारास जेव्हा पैशाची गरज पडेल तेव्हा खातेदार केव्हाही पैसे काढू शकतो म्हणजेच तो 24*7 ही सुविधा वापरू शकतो.

डेबिट कार्डचे गुण किंवा फायदे- (Debit Card –Merits)

1. पाहिजे तेव्हा पैसे काढता येतात- डेबिट कार्ड धारकाला कार्डाच्या सहाय्याने आपल्या खात्यावरील पाहिजे तेव्हा पैसे काढता येतात यासाठी खातेदार एटीएम मशीनचा वापर करून कोणत्याही क्षणी पैसे काढू शकतो .
2. कोठेही पैसे काढता येतात- डेबिट कार्डधारकाला सध्या कोअर बँकिंगमुळे भारतातील कोणत्याही ठिकाणी आपण असाल त्या ठिकाणी एटीएम मशीनची सुविधा असेल त्या ठिकाणी पैसे काढता येतात. म्हणजेच तो खातेदार किंवा कार्डधारक भारतातील कोणत्याही ठिकाणाहून पैसे काढू शकतो व आपल्या गरजा पूर्ण करू शकतो.
3. विदेशातही डेबिट कार्डचा वापर करता येतो- डेबिट कार्डचा आणखी एक फायदा म्हणजे त्या कार्डचा वापर विदेशात सुद्धा करता येतो. विदेशात गेल्यानंतर बँकांच्या तेथील शाखेतून डेबिट कार्डद्वारे रक्कम काढता येते. बँकांशी करार केलेल्या विदेशातील दुकानातून वस्तूची खरेदी सुद्धा करता येते.
4. वेळेची बचत होते- डेबिट कार्डचा महत्वाचा फायदा म्हणजे या डेबिट कार्डमुळे कार्डधारक व बँक दोघांच्या वेळीची बचत होते. काळधारक अत्यंत कमी वेळेत कार्डद्वारे खात्यावरील रक्कम काढू शकतो परिणामकार कार्डधारक व बँकेचा अमूल्य

वेळ वाचतो, तत्पर सेवेचा लाभ होतो. कार्डधारकाला डेबिट कार्ड वापरून त्वरित आपली व्यवहार पूर्ण करता येतात. कार्डधारकाला बँकेत पैसे काढणाऱ्याच्या रांगेत ताटकळत उभे राहावे लागत नाही. रक्कम मिळवण्यासाठी प्रतीक्षा करावी लागत नाही त्यामुळे कार्डधारकांचा तत्पर सेवा मिळते.

5. बँकेचा फायदा होतो- डेबिटकार्ड मुळे बँकेमधील सर्व व्यवहार कागदपत्रे विरहित होत आहेत त्यामुळे बँकांचा आणि ग्राहकांचा ही वेळ वाचतो त्यामुळे ग्राहक जास्तीत जास्त नवीन खाते काढताना डेबिट कार्डचा उपयोग करून घेतो पाहिजे तेव्हा पैसे काढ तो डेबिट कार्डद्वारे खातेदारास जेव्हा पैशाची गरज पडेल तेव्हा खातेदार केव्हाही पैसे काढू शकतो म्हणजेच तो 24*7 ही सुविधा वापरू शकतो.

6. रोख रक्कम हरवण्याचा धोका नाही- डेबिट कार्ड धारकाला आपल्या आर्थिक व्यवहारात साठी केवळ कार्ड सोबत ठेवावी लागते रोख रक्कम सोबत ठेवावी लागत नाही. त्यामुळे रोख रक्कम हरवण्याचा धोका नाही किंवा चोरी होण्याचा धोका नाही आपण कार्डचा वापर करून कोठेही कॅश काढू शकतो व आपले आर्थिक व्यवहार पूर्ण करू शकता.

डेबिट कार्डचे तोटे – (Debit Card –Demerits)

1. अपुरा निधी शुल्क:- तुम्ही तुमच्या खात्यापेक्षा जास्त खर्च केल्यास, तुमच्याकडून अपुरे निधी शुल्क आकारले जाऊ शकते.
2. क्रेडिट स्कोअरवर कोणताही प्रभाव नाही:- डेबिट कार्ड तुमच्या आर्थिक भविष्यासाठी मदत करत नाहीत कारण ते तुमच्या क्रेडिट स्कोअरवर परिणाम करत नाहीत.
3. संभाव्य ओव्हरड्राफ्ट:- डेबिट कार्ड तुमच्या चेकिंग खात्याशी जोडलेले असल्यामुळे तुम्ही तुमचे खाते ओव्हरड्राफ्ट करू शकता.
4. वैशिष्ट्यांचा अभाव:- डेबिट कार्डमध्ये कॅशबॅक रिवॉर्ड्स आणि अतिरिक्त संरक्षण यांसारखी वैशिष्ट्ये असू शकत नाहीत.
5. केवळ खातेदारांना कार्ड मिळते- ज्या व्यक्तीची बँकेत खाते आहे त्याच व्यक्तींना डेबिट कार्ड मिळते म्हणजेच इतर व्यक्तींना डेबिट कार्ड मिळत नाही. म्हणजेच त्या व्यक्तीची त्या बँकेत खाते असणे बंधनकारक आहे.

6. अशिक्षित व्यक्ती वंचित राहते- डेबिट कार्डची सर्वात मोठी अडचण म्हणजे ज्या व्यक्तींना डिजिटल साक्षरता किंवा बँकिंगची माहिती असल्यास ही व्यक्ती डेबिट कार्ड वापरू शकते पण ज्या व्यक्तीची बँकेत खाते आहे पण डेबिट कार्ड विषयी माहिती नसेल तर अशी व्यक्ती डेबिट कार्ड वापरू शकत नाही या सुविधा पासून ती व्यक्ती वंचित राहू शकते.
7. कार्ड धारकालाच पैसे काढता येतात- डेबिट कार्ड मध्ये ज्या व्यक्तीची खाते आहे त्याच व्यक्तींना डेबिट कार्ड मधून पैसे काढता येतात. कार्डधारकाला स्वतःलाच रक्कम काढण्यासाठी जावे लागते.
8. कार्ड हरवल्यास आपणास कॅश काढता येत नाही- म्हणजेच आपली संपूर्ण रक्कम डेबिट कार्ड मध्ये समाविष्ट असल्याने जर आपणास रोख रक्कम हवे असल्यास व आपल्याकडे डेबिट कार्ड हरवले असल्यास आपल्या रोख रक्कम काढता येत नाही. आपली आर्थिक गरज पूर्ण न झाल्यामुळे आपणास मनस्ताप होऊ शकतो.
9. गैरव्यवहार होऊ शकतात- डेबिट कार्डचा वापर करणे खातेदाराच्या दृष्टीने सोयीची ठरत असली तरी या कार्डबाबत गैर व्यवहाराची शक्यता नाकारता येत नाही कारण अलीकडे सायबर क्राईम मार्फत बनाव डेबिट कार्ड किंवा यंत्रातील त्रुटीचा गैरफायदा घेऊन खात्यावरील रक्कम परस्पर काढून घेतली जाऊ शकते. असे झाल्यास कार्डधारकाला मोठ्या नुकसानीस सामोर जावे लागते. सध्या आपण बघतो की भारतामध्ये अनेक व्यक्तींना घरबसल्या ओटीपी मागितला जातो आम्ही बँकेतून बोलत आहे तुमच्या खात्यावर रक्कम जमा झाले त्याचा ओटीपी सांगा आपण तो ओटीपी सांगितल्यानंतर आपल्या खात्यावरील रक्कम केव्हा कमी झालेली समजून येत नाही असे अनेक उदाहरण आपण आज वर्तमानपत्रांमध्ये पाहू शकतो म्हणजेच आज सायबर क्राईमचा मोठा धोका आज डेबिट कार्ड मध्ये दिसून येतो.
10. रक्कम काढण्यावर मर्यादा येते- डेबिट कार्ड मध्ये आपल्या खात्यावर जेवढी रक्कम आहे तेवढीच रक्कम आपणास काढता येते अतिरिक्त रक्कम आपणांस काढता येत नाही तसेच संपूर्ण रक्कम काढता येत नाही कारण बँकेने काही नियम लावलेले आहेत त्या नियमानुसार आपणास तेवढी रक्कम खात्यावर ठेवणे बंधनकारक आहे तर तेवढी रक्कम न ठेवल्यास आपणास बँक दंड आकारू शकते व आपल्या खात्यावरील रक्कम शुल्क म्हणून घेऊ शकते म्हणून कमीत कमी रक्कम खात्यावर ठेवणे बंधनकारक केलेली आहे.
11. बँकेचा खर्च वाढतो- डेबिट कार्ड सुविधा पुरवण्यासाठी बँकेला स्वतंत्र यंत्रणा निर्माण करावी लागते. एटीएम किंवा तत्सम यंत्राची देखभाल त्यांची सुरक्षितता आदी बाबीवर बँकेला खर्च करावा लागतो. यामुळे बँकेच्या खर्चात वाढ होते. डेबिट कार्डधारकांची

संख्या वेगाने वाढली तरच बँकेला असा खर्च करणे परवडते पण अलीकडे बघतो आज संपूर्ण व्यक्ती ऑनलाईन पद्धतीने पेमेंट करत आहे गुगल पे, ॲमेझॉन पे, पेटीएम, अशा अनेक नवीन ॲपचा वापर करून आर्थिक व्यवहार करत आहे यासाठी बँकेला वेगळी यंत्रणा उपलब्ध करून द्यावी लागते त्यामुळे बँकेला अधिक अतिरिक्त खर्च करावा लागत आहे

12. ग्रामीण जनतेकडे दुर्लक्ष- डेबिट कार्डचा प्रस्ताव प्रामुख्याने शहर व महानगरात मोठ्या प्रमाणात केला जातो पण ग्रामीण भागात निरक्षरता, अशिक्षितपणा व आर्थिक साक्षरता कमी असल्यामुळे ग्रामीण जनता याकडे लक्ष देत नाही तसेच ग्रामीण भागात अजूनही रोख रक्कम जवळ ठेवणे महत्त्वाची महत्त्वाचे मानतात डेबिट कार्डचा वापर मोठ्या प्रमाणात भारतात जरी होत असला तरी कार्डधारकांची संख्या अपेक्षित प्रमाणे वाढलेली दिसून येत नाही पण कोरोनाच्या कालखंडामध्ये ऑनलाईन पेमेंट वर जास्त भर दिल्यामुळे UPI ऑनलाईन पेमेंट करणाऱ्यांची संख्या वाढत आहे पण यामध्ये ज्या व्यक्तीने डेबिट कार्ड घेतलेलेच नाही अशी व्यक्ती या घटकापासून वंचित आहे.

विषय: E-Banking (V)

B.A. III

Semester V

Course Name : E-Banking V

Course Category: Skill Enhancement Course (SEC) I

Course Number:

Course Code :

Course Credits: 2

Marks : Semester End:50 Internal Assessment:00 Total Marks:50

Module 2: E-Banking -II

2.1 NEFT – Procedure, Features, Benefits

2.2 RTGS – Procedure, Features, Benefits

2.3 CTS – Meaning and Benefits

2.4 Cyber Crime in Banking

उद्दिष्टे :

हा घटक अभ्यासल्यानंतर

1. इ -बँकिंगचे महत्त्व आणि वैशिष्ट्ये समजू शकाल
2. तुमच्या मध्ये बँकिंग आणि सायबर कायद्यानं बदल जागरूकता निर्माण होईल
3. ऑनलाईन बँकिंग ची कार्यपद्धती समजेल

2.1 राष्ट्रीय इलेक्ट्रॉनिक निधी हस्तांतरण (NEFT)

NEFT प्रणाली म्हणजे काय?

नॅशनल इलेक्ट्रॉनिक फंड ट्रान्सफर (NEFT) ही रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया (RBI) च्या मालकीची आणि ऑपरेट केलेली देशव्यापी केंद्रीकृत पेमेंट प्रणाली आहे. ही एक पेमेंट सिस्टम आहे जी भारतातील व्यक्ती आणि संस्थांना बँक खात्यांमध्ये इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने निधी हस्तांतरित करू देते.

NEFT प्रणाली कशी कार्य करते?

NEFT व्यवहाराचा चरणवार प्रवाह खालीलप्रमाणे आहे.

पायरी-1: आवश्यक तपशील प्रदान करणे

ऑनलाईन मोड :

NEFT द्वारे निधी हस्तांतरित करण्यास इच्छुक असलेली एखादी व्यक्ती / फर्म त्याच्या / तिच्या बँकेने दिलेल्या इंटरनेट / मोबाइल बँकिंग सुविधेचा वापर करू शकते. प्रेषकाने लाभार्थीचे तपशील जसे की, लाभार्थीचे नाव, लाभार्थीचे खाते असलेल्या बँकेच्या शाखेचे नाव, लाभार्थी बँकेच्या शाखेचा IFSC, खात्याचा प्रकार आणि खाते क्रमांक इत्यादी माहिती भरून लाभार्थी जोडून घ्यावा. यशस्वी लाभार्थी जोडल्यानंतर, पाठवणारा त्याच्या/तिच्या खात्यात डेबिट अधिकृत करून ऑनलाईन NEFT निधी हस्तांतरण सुरू करू शकतो.

ऑफलाइन मोड :

शाखा/ऑफ-लाइन मोडद्वारे NEFT निधी हस्तांतरण सुरू करण्यासाठी पाठवणारा त्याच्या/तिच्या बँक शाखेला देखील भेट देऊ शकतो. ग्राहकाने बँकेच्या शाखेत उपलब्ध असलेल्या NEFT अर्जाच्या फॉर्ममध्ये लाभार्थी तपशील भरून सोबत दिलेल्या रकमेचा चेक अथवा डेबिट व्हाउचर द्यावे.

पायरी-2: मूळ बँक एक संदेश तयार करते आणि संदेश तिच्या पूलिंग सेंटरला पाठवते, ज्याला NEFT सेवा केंद्र देखील म्हणतात.

पायरी-3: पूलिंग सेंटर पुढील उपलब्ध बँचमध्ये समाविष्ट करण्यासाठी आरबीआयद्वारे संचालित NEFT क्लिअरिंग

सेंटरला संदेश पाठवते.

पायरी-4: क्लिअरिंग सेंटर लाभार्थी बँकेनुसार निधी हस्तांतरण व्यवहारांची क्रमवारी लावते आणि मूळ बँकांकडून

(डेबिट) निधी प्राप्त करण्यासाठी आणि लाभार्थी बँकांना (क्रेडिट) निधी देण्यासाठी लेखांकन नोंदी तयार करते. त्यानंतर, बँकनिहाय प्रेषण संदेश लाभार्थी बँकांना त्यांच्या पूलिंग सेंटरद्वारे (NEFT सेवा केंद्र) पाठवले जातात.

पायरी-5: लाभार्थी बँकांना क्लिअरिंग सेंटरकडून आवक प्रेषण संदेश प्राप्त होतात आणि ते लाभार्थी ग्राहकांच्या खात्यात जमा होतात.

पायरी-6: पुष्टीकरण आणि ट्रॅकिंग: एकदा NEFT हस्तांतरण यशस्वी झाल्यानंतर प्रेषक आणि लाभार्थी दोघांनाही त्यांच्या संबंधित बँकांकडून पुष्टीकरण संदेश किंवा सूचना प्राप्त होतात. यामुळे व्यवहारात खात्री आणि पारदर्शकता येते.

NEFT द्वारे निधी हस्तांतरित करण्यासाठी आवश्यक माहिती :

लाभार्थीचे नाव

लाभार्थीचे बँकेचे नाव

लाभार्थीच्या शाखेचे नाव IFSC कोड

लाभार्थीच्या खात्याचा प्रकार

लाभार्थीचा खाते क्रमांक

भारतीय वित्तीय प्रणाली कोड (IFSC) काय आहे?

इंडियन फायनान्शियल सिस्टीम कोड (IFSC) हा अल्फा-न्यूमेरिक कोड आहे जो NEFT सिस्टीममध्ये सहभागी होणारी बँक-शाखा अनन्यपणे ओळखतो. IFSC चा वापर NEFT प्रणालीद्वारे मूळ/गंतव्य

बँक/शाखा ओळखण्यासाठी आणि संबंधित बँका/शाखांना योग्यरित्या संदेश पाठवण्यासाठी केला जातो.

हा 11-अंकी कोड आहे. उदा. - **MAHB 0 001174**. ज्यामध्ये बँकेचे प्रतिनिधित्व करणारे पहिले 4 अल्फा वर्ण आहेत आणि शेवटचे 6 वर्ण शाखेचे प्रतिनिधित्व करतात. 5 वा वर्ण 0 (शून्य) आहे.

NEFT चे कामकाजाचे तास काय आहेत?

NEFT प्रणाली संपूर्ण वर्षभर चोवीस तास उपलब्ध असते, म्हणजे 24x7x365 आधारावर. NEFT सध्या दिवसभरात अर्ध्या तासाच्या अंतराने बँचमध्ये कार्यरत आहे.

NEFT व्यवहारांसाठी बँकेकडून ग्राहकांकडून कोणते शुल्क आकारले जाते?

लाभार्थ्याच्या खात्यात क्रेडिट देण्यासाठी / आवक व्यवहारांसाठी कोणतेही शुल्क आकारले जाणार नाही.

मूळ बँक आपल्या ग्राहकांकडून इतर बाह्य / जावक व्यवहारांसाठी, त्यांना हवे असल्यास, जास्तीत जास्त खालील प्रमाणे शुल्क आकारू शकते,

- ₹10,000 पर्यंतच्या व्यवहारांसाठी : ₹2.50 पेक्षा जास्त नाही (+ GST लागू)
- ₹10,000 पेक्षा जास्त ₹1 लाख पर्यंतच्या व्यवहारांसाठी: ₹5 पेक्षा जास्त नाही (+ GST लागू)
- ₹1 लाख आणि ₹2 लाखांपर्यंतच्या व्यवहारांसाठी: ₹15 (+ GST लागू) पेक्षा जास्त नाही
- ₹2 लाखांपेक्षा जास्त व्यवहारांसाठी: ₹25 पेक्षा जास्त नाही (+ GST लागू)

डिजिटल रिटेल पेमेंटला आणखी चालना देण्यासाठी, बँकांना त्यांच्या बचत बँक खातेधारकांकडून 01 जानेवारी 2020 पासून ऑनलाइन सुरू केलेल्या NEFT निधी हस्तांतरणासाठी कोणतेही शुल्क आकारू नये, असे सूचित केले आहे.

मी लाभार्थीचा खाते क्रमांक चुकीचा लिहिल्यास काय होईल?

पैसे पाठवणाऱ्याने त्याच्या/तिच्या अर्जात/सूचनेमध्ये लिहिलेल्या/दिलेल्या खाते क्रमांकावर क्रेडिट दिले जाते. लाभार्थीच्या खात्यावर क्रेडिट पूर्णपणे खाते क्रमांकावर आधारित आहे. योग्य खाते क्रमांक लिहिण्याची जबाबदारी ग्राहकाची आहे. NEFT प्रेषण सूचना/अर्जामध्ये, प्रवर्तक/प्रेषकाने लाभार्थीचा योग्य खाते क्रमांक प्रदान करताना योग्य ती काळजी घेतली पाहिजे.

एनईएफटी व्यवहाराशी संबंधित विवाद/तक्रार मांडण्यासाठी मी कोणाशी संपर्क साधावा?

तुम्ही विवादित व्यवहाराच्या तपशीलांसह तुमच्या बँकेच्या तक्रार निवारण कक्षाशी संपर्क साधू शकता. तुमच्या तक्रारीचे ३० दिवसांत निराकरण न झाल्यास, तुम्ही “रिझर्व्ह बँक-इंटिग्रेटेड ओम्बड्समन स्कीम (RB-IOS 2021)” अंतर्गत तक्रार करू शकता.

राष्ट्रीय इलेक्ट्रॉनिक निधी हस्तांतरण (NEFT) प्रणाली चे वैशिष्ट्ये आणि फायदे:

वर्षातील सर्व दिवस चोवीस तास उपलब्धता.

लाभार्थीच्या खात्यात जवळ-जवळ-रिअल-टाइम निधी हस्तांतरित करणे आणि सुरक्षित पद्धतीने सेटलमेंट.

सर्व प्रकारच्या बँकांच्या शाखांच्या मोठ्या नेटवर्कद्वारे संपूर्ण भारत व्याप्ती.

बँकेच्या शाखेत जाण्याची गरज नाही. इंटरनेट बँकिंग वापरून घरातून/कामाच्या ठिकाणाहून पैसे पाठवू शकतो.

लाभार्थीच्या खात्यावर जमा केल्यावर पाठवणाऱ्याला एसएमएस/ई-मेलद्वारे सकारात्मक पुष्टी.

क्रेडिट किंवा व्यवहार परत करण्यास विलंब झाल्यास दंड व्याज तरतूद.

ग्राहकांना ऑनलाइन NEFT व्यवहारांसाठी कोणतेही शुल्क आकारले जात नाही.

व्यवहार शुल्क RBI ने मर्यादित केले आहे.

या व्यवहाराला कायदेशीर आधार आहे.

भारतातून नेपाळमध्ये एकतर्फी निधी हस्तांतरणासाठी उपलब्ध.

2.2 रिअल टाइम ग्रॉस सेटलमेंट सिस्टम (RTGS) प्रणाली

RTGS म्हणजे काय?

RTGS या शब्दाचा अर्थ रिअल टाइम ग्रॉस सेटलमेंट आहे, ज्याचे स्पष्टीकरण एक अशी प्रणाली म्हणून केले जाऊ शकते जिथे निधी-हस्तांतरणांचे निरंतर आणि वास्तविक-वेळेत सेटलमेंट असते, म्हणजे सूचना प्राप्त झाल्यावर निधी हस्तांतरण सूचनांचे सेटलमेंट वैयक्तिकरित्या होते. NEFT मध्ये दर अर्ध्या तासाच्या बँचमध्ये निधी हस्तांतरित होतो परंतु RTGS मध्ये अर्धा तास वाट बघण्याची गरज नसते आरटीजीएस प्रणाली प्रामुख्याने मोठ्या मूल्याच्या व्यवहारांसाठी आहे. RTGS द्वारे पाठवायची किमान रक्कम ₹ 2,00,000/- आहे ज्याची कमाल मर्यादा नाही.

आधुनिक बँकिंगच्या सतत विकसित होत असलेल्या लँडस्केपमध्ये, कार्यक्षम आणि सुरक्षित आर्थिक व्यवहारांची आवश्यकता सर्वोपरि बनली आहे. रिअल टाइम ग्रॉस सेटलमेंट, ज्याला सामान्यतः RTGS

म्हणून संबोधले जाते, या परिवर्तनाचा आधारस्तंभ म्हणून उदयास आले आहे. RTGS हे वित्तीय संस्था उच्च-मूल्याच्या व्यवहारांवर प्रक्रिया करण्याच्या पद्धतीत मूलभूत बदल दर्शवते. जसजसे आपण बँकिंग आणि फायनान्सच्या जगात खोलवर जातो तसतसे, RTGS चे बारकावे समजून घेणे आणि आजच्या आर्थिक परिसंस्थेतील त्याची महत्त्वपूर्ण भूमिका समजून घेणे आवश्यक बनते.

रिअल-टाइम ग्रॉस सेटलमेंट (RTGS) व्यवहार कसे कार्य करतात?

बँकिंगमधील आरटीजीएस (रिअल-टाइम ग्रॉस सेटलमेंट) ही दोन वित्तीय संस्था किंवा बँकांमधील निधीचे त्वरित आणि सुरक्षित हस्तांतरण सुलभ करण्यासाठी एक महत्त्वपूर्ण प्रणाली आहे. RTGS व्यवहार जलद आणि विश्वासार्ह निधी हस्तांतरण सुनिश्चित करतात, आर्थिक क्षेत्रातील कार्यक्षमतेला चालना देतात.

RTGS व्यवहाराचा चरणवार प्रवाह खालीलप्रमाणे आहे.

पायरी – 1: प्रेषकाद्वारे आरंभ: जेव्हा एखादा प्रेषक, एखादी व्यक्ती किंवा संस्था, त्यांच्या बँकेला विशिष्ट रक्कम प्राप्तकर्त्याच्या खात्यात दुसऱ्या बँकेत हस्तांतरित करण्याची सूचना देतो तेव्हा आरटीजीएस प्रक्रिया सुरू होते. ही सूचना ऑनलाइन बँकिंग, मोबाइल बँकिंग यासह विविध माध्यमांद्वारे किंवा बँकेच्या शाखेला भेट देऊन दिली जाऊ शकते.

पायरी – 2: पडताळणी आणि अधिकृतता : प्रेषकाची बँक विनंती केलेल्या हस्तांतरणाची रक्कम कव्हर करण्यासाठी प्रेषकाच्या खात्यात पुरेशा निधीची उपलब्धता सत्यापित करते. निधी उपलब्ध असल्यास, बँक व्यवहारास अधिकृत करते.

पायरी – 3 : RTGS प्रणालीवर ट्रान्समिशन : एकदा अधिकृत झाल्यानंतर, प्रेषकाची बँक RTGS प्रणालीवर देयक सूचना प्रसारित करून RTGS व्यवहार सुरू करते. अनेक प्रकरणांमध्ये, ही प्रणाली मध्यवर्ती बँकेद्वारे चालविली जाते आणि देखरेख केली जाते.

पायरी – 4 : सेंट्रल बँक प्रक्रिया : रिअल-टाइम ग्रॉस सेटलमेंट व्यवहारांमध्ये सेंट्रल बँक महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. ते सर्व नियामक आणि सुरक्षा आवश्यकतांची पूर्तता करत असल्याची खात्री करून, व्यवहार तपशील प्राप्त करते आणि त्यावर प्रक्रिया करते. मध्यवर्ती बँक सहभागी बँकांसाठी सेटलमेंट खाती देखील ठेवते.

पायरी - 5 : इंटरबँक सेटलमेंट: मध्यवर्ती बँक नंतर प्रेषकाच्या बँकेच्या सेटलमेंट खात्यातून डेबिट करते आणि प्राप्तकर्त्याच्या बँकेच्या सेटलमेंट खात्यात व्यवहाराच्या रकमेसह क्रेडिट करते. व्यवहाराचे रिअल-टाइम आणि ढोबळपणे सेटलमेंट सुनिश्चित करण्यासाठी ही पायरी महत्वाची आहे, म्हणजे प्रत्येक व्यवहार इतरांच्या विरोधात जाळल्याशिवाय वैयक्तिकरित्या सेटल केला जातो.

पायरी – 6 : प्राप्तकर्त्याच्या बँकेला सूचना: प्राप्तकर्त्याच्या बँकेला मध्यवर्ती बँकेकडून येणाऱ्या निधीची सूचना प्राप्त होते. ही सूचना हस्तांतरित केलेल्या रकमेसह प्राप्तकर्त्याच्या खात्यात जमा होण्यास ट्रिगर करते.

पायरी - 7 : प्राप्तकर्त्याचे खाते जमा करणे : मध्यवर्ती बँकेकडून सूचना प्राप्त झाल्यावर, प्राप्तकर्त्याची बँक ताबडतोब प्राप्तकर्त्याच्या खात्यात निधी जमा करते, त्यांना वापरासाठी उपलब्ध करून देते.

पायरी – 8 : प्रेषकाला पुष्टीकरण : प्रेषकाची बँक प्रेषकाला त्वरित पुष्टीकरण पाठवते, त्यांना सूचित करते की RTGS व्यवहार यशस्वीरित्या पूर्ण झाला आहे. हे पुष्टीकरण प्रेषक आणि प्राप्तकर्ता दोघांनाही खात्री देते की निधी सुरक्षितपणे आणि वास्तविक वेळेत हस्तांतरित केला गेला आहे.

व्यवहार रेकॉर्ड : प्रेषक आणि प्राप्तकर्त्याच्या दोन्ही बँका त्यांच्या ग्राहकांसाठी व्यवहार रेकॉर्ड ठेवतात. हे रेकॉर्ड व्यवहाराचा पुरावा म्हणून काम करतात आणि समेट आणि लेखापरीक्षण हेतूसाठी वापरले जाऊ शकतात.

भारतात आरटीजीएस व्यवहार सुरू करण्यासाठी विविध पद्धती काय आहेत?

इंटरनेट बँकिंग : बँका इंटरनेट बँकिंग सेवा देतात ज्यामुळे ग्राहकांना ऑनलाइन RTGS हस्तांतरण सुरू करता येते. वापरकर्ते त्यांच्या इंटरनेट बँकिंग खात्यांमध्ये लॉग इन करू शकतात आणि RTGS व्यवहार पूर्ण करण्यासाठी त्यांच्या बँकेने दिलेल्या चरणांचे अनुसरण करू शकतात.

मोबाइल बँकिंग ॲप्स: बँका मोबाइल बँकिंग ॲप्लिकेशन देखील प्रदान करतात जे ग्राहकांना त्यांच्या स्मार्टफोन किंवा टॅबलेटचा वापर करून RTGS व्यवहार करण्यास सक्षम करतात. हे ॲप्स वापरकर्त्यासाठी अनुकूल आहेत आणि जाता-जाता बँकिंगसाठी सोयीस्कर आहेत.

बँक शाखा : ग्राहक त्यांच्या बँकेच्या प्रत्यक्ष शाखेला भेट देऊ शकतात आणि वैयक्तिकरित्या RTGS हस्तांतरणाची विनंती करू शकतात. बँकेचे कर्मचारी व्यवहार प्रक्रियेत मदत करतील आणि सर्व आवश्यक तपशील प्रदान केले जातील याची खात्री करतील.

आरटीजीएस व्यवहार सुरू करण्यासाठी कोणती माहिती आवश्यक आहे?

लाभार्थी बँक आणि शाखेचे नाव.

प्राप्तकर्त्याचे पूर्ण नाव.

प्राप्त करणाऱ्या बँकेचा IFSC कोड.

हस्तांतरित करावयाची रक्कम.

आवश्यक असल्यास कोणत्याही संबंधित टिप्पण्या किंवा नोट्स.

प्रेषकाचे खाते तपशील.

लाभार्थीचा खाते क्रमांक.

भारतातील बँकिंगमध्ये RTGS व्यवहार शुल्क काय आहे?

सेवा शुल्काची विस्तृत चौकट: RTGS शुल्कासह, सर्व बँकांमध्ये सेवा शुल्काचे प्रमाणीकरण करण्यासाठी आणि पारदर्शकता सुनिश्चित करण्यासाठी, शुल्कांची एक चौकट स्थापन करण्यात आली आहे. हे फ्रेमवर्क बँकांना RTGS व्यवहारांसाठी त्यांचे सेवा शुल्क सेट करण्यासाठी मार्गदर्शन करण्यासाठी डिझाइन केले आहे.

अ) आवक व्यवहार – मोफत: बँकांना इनकमिंग RTGS व्यवहारांवर प्रक्रिया करण्यासाठी कोणतेही शुल्क आकारण्याची परवानगी नाही. हे सुनिश्चित करते की प्राप्तकर्त्यांना RTGS द्वारे निधी प्राप्त करण्यासाठी कोणतेही शुल्क आकारले जाणार नाही.

ब) जावक व्यवहार – ₹2,00,000/- ते ₹5,00,000/- च्या मर्यादित येणाऱ्या RTGS व्यवहारांसाठी, बँका ₹ २५/- पर्यंत शुल्क आकारू शकतात. ₹5,00,000/- वरील बाह्य व्यवहार: ₹5,00,000/- पेक्षा जास्त जावक RTGS व्यवहारांसाठी, बँका ₹50/- पर्यंत शुल्क आकारू शकतात.

टीप: बँकांना कमी दर आकारण्याची लवचिकता आहे. तथापि, त्यांना आरबीआयने निर्धारित केलेल्या दरांपेक्षा जास्त शुल्क आकारण्याची परवानगी नाही.

RTGS निधी हस्तांतरणासाठी प्रक्रिया वेळ काय आहे?

रिअल-टाइम हस्तांतरण : सामान्य परिस्थितीत, RTGS द्वारे निधी हस्तांतरणाची प्रक्रिया रिअल-टाइममध्ये केली जाते, याचा अर्थ लाभार्थी बँकेला पैसे पाठवणाऱ्या बँकेद्वारे हस्तांतरित होताच ते प्राप्त होतात.

लाभार्थीचे खाते जमा करणे: लाभार्थी बँकेला निधी हस्तांतरण संदेश प्राप्त झाल्यानंतर, लाभार्थीच्या खात्यात त्वरित जमा करणे आवश्यक आहे. मानक मार्गदर्शक तत्वांनुसार, हे निधी हस्तांतरण संदेश प्राप्त झाल्यानंतर 30 मिनिटांच्या आत केले पाहिजे.

RTGS ची प्रक्रिया राष्ट्रीय इलेक्ट्रॉनिक निधी हस्तांतरण (NEFT) प्रणालीपेक्षा कशी वेगळी आहे?

एनईएफटी ही एक इलेक्ट्रॉनिक फंड ट्रान्सफर सिस्टीम आहे ज्यामध्ये विशिष्ट वेळेपर्यंत प्राप्त झालेले व्यवहार बँकमध्ये केले जातात. याच्या विरुद्ध, RTGS मध्ये, व्यवहारांची प्रक्रिया दिवसभर व्यवहारानुसार केली जाते.

RTGS मध्ये, फक्त खाते क्रमांकावर आधारित लाभार्थीला क्रेडिट का दिले जाते?

RTGS मधील व्यवहार रिअल टाइममध्ये होतात आणि लाभार्थीला क्रेडिट देण्यापूर्वी नाव आणि खाते क्रमांक जुळणे शक्य नसते. भारतीय संदर्भात नावाचे स्पेलिंग वेगळे असल्याने आणि लाभार्थी बँकेकडे उपलब्ध असलेल्या नावाशी ते खरोखर जुळत नसल्यामुळे, केवळ लाभार्थीच्या खाते क्रमांकावर आधारित क्रेडिट देण्याची प्रक्रिया सक्षम केली गेली आहे.

RTGS द्वारे एका खात्यातून दुसऱ्या खात्यात निधी हस्तांतरित करण्यासाठी किती वेळ लागतो?

सामान्य परिस्थितीत, पैसे पाठवणाऱ्या बँकेद्वारे निधी हस्तांतरित होताच लाभार्थी शाखांना रिअल टाइममध्ये निधी मिळणे अपेक्षित असते. लाभार्थी बँकेने निधी हस्तांतरण संदेश प्राप्त झाल्यापासून 30 मिनिटांच्या आत लाभार्थीच्या खात्यात जमा करणे आवश्यक आहे.

UTR क्रमांक काय आहे?

युनिक ट्रान्झॅक्शन रेफरन्स (UTR) क्रमांक हा 22-वर्णांचा कोड आहे जो आरटीजीएस प्रणालीमधील व्यवहार ओळखण्यासाठी वापरला जातो.

RTGS (रिअल-टाइम ग्रॉस सेटलमेंट) व्यवहार सुरू करताना, हस्तांतरणाची अचूकता आणि सुरक्षितता सुनिश्चित करण्यासाठी काळजी घेणे आणि लक्ष देणे महत्वाचे आहे.

नेटवर्क सुसंगतता: मूळ आणि गंतव्यस्थान दोन्ही बँक शाखा RTGS नेटवर्कचा भाग असल्याचे सत्यापित करा. या प्रणालीचा भाग असलेल्या बँकांमध्येच आरटीजीएस व्यवहार केले जाऊ शकतात.

लाभार्थी तपशील : तुमच्याकडे लाभार्थीचे पूर्ण नाव, खाते क्रमांक आणि खाते प्रकार यासह अचूक लाभार्थी तपशील असल्याची खात्री करा. याव्यतिरिक्त, तुम्हाला लाभार्थी बँकेच्या शाखेचे नाव आणि IFSC (इंडियन फायनान्शियल सिस्टम कोड) आवश्यक आहे.

खाते क्रमांकाची अचूकता : लाभार्थीचा खाते क्रमांक देताना अत्यंत सावधगिरी बाळगली पाहिजे. RTGS व्यवहार या माहितीच्या अचूकतेवर मोठ्या प्रमाणावर अवलंबून असतात. खाते क्रमांकातील कोणत्याही त्रुटीमुळे निधी चुकीच्या खात्यात जमा होऊ शकतो.

व्यवहार दस्तऐवजीकरण: RTGS पाठवण्याच्या सूचना किंवा संदेशाच्या नोंदी ठेवा. हे रेकॉर्ड व्यवहाराचा पुरावा म्हणून काम करतात आणि कोणत्याही विवाद किंवा विसंगतीच्या बाबतीत ते मौल्यवान असू शकतात.

बँकेची धोरणे : व्यवहार मर्यादा, शुल्क (लागू असल्यास) आणि त्या ठिकाणी असलेल्या कोणत्याही अतिरिक्त आवश्यकता किंवा प्रक्रियांसह तुमच्या बँकेच्या विशिष्ट RTGS धोरणांशी परिचित व्हा.

RTGS व्यवहाराशी संबंधित विवाद/तक्रार मांडण्यासाठी मी कोणाशी संपर्क साधावा?

तुम्ही विवादित व्यवहाराच्या तपशीलांसह तुमच्या बँकेच्या तक्रार निवारण कक्षाशी संपर्क साधू शकता. तुमच्या तक्रारीचे ३० दिवसांत निराकरण न झाल्यास, तुम्ही “रिझर्व्ह बँक-इंटिग्रेटेड ओम्बड्समन स्कीम (RB-IOS 2021)” अंतर्गत तक्रार करू शकता.

रीअल-टाइम ग्रॉस सेटलमेंट RTGS ची वैशिष्ट्ये आणि फायदे

सुरक्षितता: बँकिंगमध्ये RTGS, निधी हस्तांतरित करण्याची एक अत्यंत सुरक्षित पद्धत आहे. चेक किंवा डिमांड ड्राफ्ट सारख्या भौतिक साधनांच्या तुलनेत व्यवहाराचे इलेक्ट्रॉनिक स्वरूप नुकसान, चोरी किंवा फसव्या क्रियाकलापांचा धोका लक्षणीयरीत्या कमी करते.

कमाल मर्यादा नाही : बँकेच्या शाखेतून केलेल्या RTGS व्यवहारांना कमाल मर्यादा नसते,

रिअल-टाइम हस्तांतरण: हे सुनिश्चित करते की प्राप्तकर्त्याच्या खात्यात व्यवहार सुरू केल्यावर लगेचच रक्कम जमा केली जाते आणि त्याची कार्यक्षमता वाढते.

आठवड्याचे सात दिवस: RTGS आठवड्याचे शेवटचे दिवस आणि सुट्ट्यांसह सर्व दिवस चालते, त्याच्या RTGS कार्यक्षमतेचा भाग म्हणून, वापरकर्त्यांना आवश्यकतेनुसार निधी हस्तांतरित करण्यासाठी अखंड प्रवेश प्रदान करते, सुविधा आणि सुलभता वाढवते.

कमी जोखीम : RTGS मध्ये भौतिक साधनांच्या अनुपस्थितीमुळे ही साधने हरवण्याचा, चोरीला जाण्याचा किंवा अनधिकृत व्यक्ती किंवा पक्षांकडून फसवणूक होण्याचा धोका लक्षणीयरीत्या कमी होतो.

इंटरनेट बँकिंगची सोय: रिअल-टाइम ग्रॉस सेटलमेंट सिस्टममध्ये आरटीजीएस व्यवहार, इंटरनेट बँकिंगद्वारे वापरकर्त्यांच्या घरातून किंवा कामाच्या ठिकाणी सोयीस्करपणे सुरू केले जाऊ शकतात. ही सोय इलेक्ट्रॉनिक फंड ट्रान्सफरमध्ये लवचिकता आणि वापरण्यास सुलभता देते.

कोणतेही शुल्क नाही: काही बँका रिअल-टाइम ग्रॉस सेटलमेंट व्यवहारांसाठी नाममात्र शुल्क आकारू शकतात, तर अनेक बँका ही सेवा विनामूल्य देतात, ज्यामुळे रिअल-टाइम ग्रॉस सेटलमेंट फ्रेमवर्कमध्ये निधी हस्तांतरित करण्यासाठी ही एक परवडणारी पद्धत बनते.

कायदेशीर समर्थन: RTGS व्यवहार, कायदेशीररित्या मान्यताप्राप्त आणि नियमित असतात.

2.3 चेक ट्रंकेशन सिस्टम (CTS)

चेक ट्रंकेशन सिस्टम (CTS) म्हणजे काय?

हे एक तंत्रज्ञान आहे जे क्लिअरिंग प्रक्रियेदरम्यान एका बँकेतून दुसऱ्या बँकेत कागदी धनादेशांची भौतिकरित्या वाहतूक करण्याची गरज दूर करण्याचा प्रयत्न करते. अनेक देश चेक क्लिअरिंग प्रक्रिया सुव्यवस्थित आणि सुधारण्यासाठी CTS चा वापर करतात. हे सामान्यतः CTS म्हणून ओळखले जाते.

चेक ट्रंकेशन सिस्टम (सीटीएस) कसे कार्य करते?

चेक ट्रंकेशन सिस्टीम (CTS) तुमच्या जमा केलेल्या चेकचे छायाचित्र काढण्यासारखे आहे. कागदी चेक भौतिकरित्या वाहतूक करण्याऐवजी, CTS त्यांना डिजिटल प्रतिमा आणि डेटामध्ये रूपांतरित करते. या डिजिटल प्रती प्रक्रियेसाठी मध्यवर्ती ठिकाणी पाठवल्या जातात, जिथे ते चेकची सत्यता आणि चेक जारीकर्त्याच्या खात्यातील शिल्लक सत्यापित करतात. सर्वकाही व्यवस्थित असल्यास, निधी इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने हस्तांतरित केला जातो आणि प्रेषक आणि प्राप्तकर्त्यास सूचना प्राप्त होतात. चेक हाताळण्याची ही एक जलद आणि अधिक कार्यक्षम पद्धत आहे आणि ती फसवणूक टाळण्यास देखील मदत करते.

सीटीएस प्रक्रियेचा सारांश येथे आहे:

1. चेक जमा करणे: जेव्हा ग्राहक त्यांच्या बँक खात्यात चेक जमा करण्यास सुरुवात करतो तेव्हा प्रक्रिया सुरू होते. चेक जमा करणे अनेक माध्यमांद्वारे सुलभ केले जाऊ शकते, जसे की प्रत्यक्ष बँक शाखेत वैयक्तिकरित्या, ऑटोमेटेड टेलर मशीन (ATM) द्वारे किंवा दूरस्थ चेक डिपॉझिट कार्यक्षमता ऑफर करणाऱ्या मोबाईल बँकिंग ॲप्लिकेशन्सचा वापर करून.

2. प्रतिमा कॅप्चर करणे: जमा केलेले धनादेश प्राप्त झाल्यानंतर लगेच स्कॅन केले जातात. येथे, प्रगत स्कॅनरचा वापर वास्तविक तपासणीचे चित्र अतिशय उच्च गुणवत्तेवर घेण्यासाठी केला जातो. चेकच्या दोन्ही बाजूंची सर्व माहिती स्कॅनरद्वारे कॅप्चर केली जाते.

3. प्रतिमा डेटा निर्मिती: खाते क्रमांक, धनादेश क्रमांक, तारीख, प्राप्तकर्ता तपशील आणि चेकचे चित्र यासारखी माहिती स्कॅन केलेल्या फोटोमधून काढली जाते आणि इलेक्ट्रॉनिक डेटा फाइल्समध्ये संग्रहित केली जाते. ही माहिती नंतरच्या प्रक्रियेत वापरण्यासाठी ठेवली जाते.

4. डेटा ट्रान्समिशन: डिपॉझिट करणारी बँक इलेक्ट्रॉनिक डेटा फाइल्स क्लिअरिंग हाऊस किंवा सेंट्रल प्रोसेसिंग सुविधेकडे इलेक्ट्रॉनिक ट्रान्समिशनद्वारे पाठवते. हे सहसा एनक्रिप्टेड कम्युनिकेशन चॅनेल वापरून केले जाते.

5. क्लिअरिंगहाऊस प्रोसेसिंग: क्लिअरिंगहाऊस योग्य ड्राई बँकांना काढलेले चेक वितरित करण्यासाठी प्राप्त माहितीवर प्रक्रिया करते. चेकच्या मागील बाजूस असलेला MICR (मॅग्नेटिक इंक कॅरेक्टर रिकग्निशन) कोड संगणकाद्वारे वाचला जातो आणि इच्छित प्राप्तकर्त्याची बँक शोधण्यासाठी वापरला जातो.

6. पडताळणी आणि प्रमाणीकरण: क्लिअरिंगहाऊस विश्वासाहतेची हमी देण्यासाठी चेकच्या स्कॅन केलेल्या प्रतीशी माहितीची तुलना करते. या टप्प्यात, आम्ही बनावट, फेरफार आणि इतर विसंगतींसह समस्या शोधतो.

7. सेटलमेंट: क्लिअरिंगहाऊस विश्वासाहतेची हमी देण्यासाठी चेकच्या स्कॅन केलेल्या प्रतीशी माहितीची तुलना करते. या टप्प्यात, आम्ही बनावट, फेरफार आणि इतर विसंगतींसह समस्या शोधतो.

8. परत करण्याची प्रक्रिया: जमा करणाऱ्या बँकेला एक इलेक्ट्रॉनिक सूचना मिळू शकते की अपुरा निधी किंवा इतर समस्यांमुळे चेक परत आला आहे. जमा करणाऱ्या बँकेला रिटर्नचे कारण कळवले जाते.

9. ग्राहक खाते अद्यतन: जेव्हा सेटलमेंट आणि क्लिअरिंग प्रक्रिया पूर्ण होते तेव्हा ग्राहकाच्या खात्यात रक्कम जमा होते. जर चेक बरोबर असेल आणि चेक देणाऱ्याच्या खात्यामध्ये रक्कम शिल्लक असेल तर ती रक्कम ग्राहकाच्या खात्यात जमा होते. याउलट जर चेक चुकीचा किंवा बनावट असेल अथवा चेक देणाऱ्याच्या खात्यामध्ये शिल्लक रक्कम नसेल तर तो चेक परत किंवा रिटर्न केला जातो व दंडात्मक रक्कम ग्राहकाच्या खात्यामधून कपात केली जाते.

10. संग्रहण: सर्व प्रक्रिया केलेल्या धनादेशांचा डेटा आणि डिजिटल चित्रे भविष्यातील संदर्भ आणि ऑडिटिंग कारणांसाठी सुरक्षितपणे जतन केली जातात.

पारंपारिक पेपर-आधारित क्लिअरिंग प्रक्रियेशी तुलना केल्यास, CTS चेक क्लिअर होण्यासाठी लागणारा वेळ खूपच कमी करते आणि वास्तविक चेक वापरण्याच्या तुलनेत फसवणूक किंवा चुका होण्याची शक्यता कमी करते.

चेक ट्रंकेशन सिस्टम (सीटीएस) चा इतिहास

भारताच्या चेक ट्रंकेशन सिस्टम (CTS) ची अंमलबजावणी हा देशाच्या [बँकिंग](#) आणि पेमेंट सिस्टममधील एक महत्वाचा क्षण होता. चेक क्लिअरिंग आणि सेटलमेंट प्रक्रिया आधुनिक आणि सुव्यवस्थित करण्यासाठी CTS स्वीकारण्यात आली. भारतात CTS चा संक्षिप्त इतिहास :

1. सुरुवात: 2000 च्या दशकाच्या सुरुवातीस, भारतात चेक ट्रंकेशन सिस्टीमचा अवलंब करण्याच्या कल्पनेचा जन्म झाला. रिझर्व्ह [बँक ऑफ इंडिया \(RBI\)](#) आणि इंडियन बँक्स असोसिएशन (IBA) ने विद्यमान पेपर-आधारित क्लिअरिंग सिस्टमच्या जागी CTS वापरण्याच्या व्यवहार्यतेची तपासणी करण्यास सुरुवात केली.

2. 2008 - प्रायोगिक उपक्रम : 2008 मध्ये, RBI ने भारतातील अनेक शहरांमध्ये CTS पायलट उपक्रम सुरू केले. हे पथदर्शी प्रकल्प वास्तविक-जागतिक बँकिंग परिस्थितीत प्रणालीची विश्वासार्हता आणि कार्यक्षमतेचे मूल्यमापन करण्यासाठी डिझाइन केलेले होते.

3. प्रायोगिक कार्यक्रमांमधून शिकलेल्या धड्यांवर आधारित, RBI ने 2008 मध्ये CTS-2010 मानक देखील जारी केले. या मानकाने संपूर्ण देशात CTS लागू करण्यासाठी तांत्रिक आणि परिचालन निकषांची रूपरेषा दिली आहे. याने प्रतिमा-आधारित तपासणीसाठी फ्रेमवर्क स्थापित केले आणि राज्यव्यापी अंमलबजावणीसाठी पाया घातला.

4. 2010 (देशव्यापी अंमलबजावणी) : 2010 मध्ये, CTS ने मोठ्या शहरांपासून सुरुवात करून, त्याची देशव्यापी अंमलबजावणी सुरू केली. चेक प्रक्रियेसाठी, हे पारंपारिक पेपर-आधारित क्लिअरिंग सिस्टीममधून प्रतिमा-आधारित CTS कडे औपचारिक बदल चिन्हांकित करते.

5. 2013 (अनिवार्य अंमलबजावणी) : टप्प्याटप्प्याने, RBI ने [भारतातील सर्व क्लिअरिंगहाऊस आणि बँकांसाठी](#) CTS अनिवार्य केले. या दृष्टिकोनाने चेक प्रोसेसिंग मानकांमध्ये मानकीकरण सुनिश्चित करून क्लिअरिंग प्रक्रियेची कार्यक्षमता सुधारण्याचा प्रयत्न केला.

6. सतत सुधारणा: भारतातील CTS पायाभूत सुविधा गेल्या अनेक वर्षांमध्ये सातत्याने सुधारल्या आणि अपग्रेड केल्या गेल्या आहेत. प्रणालीची सुरक्षा आणि कार्यक्षमता सुधारण्यासाठी नवीन वैशिष्ट्ये आणि तंत्रज्ञानांमध्ये सतत सुधारणा होत असते.

चेक ट्रंकेशन सिस्टमसाठी सकारात्मक वेतन प्रणाली (Positive Pay System) काय आहे?

1 जानेवारी 2021 रोजी लागू झालेली पॉझिटिव्ह पे सिस्टीम (PPS) हे भारतातील CTS साठी एक पर्यायी सुरक्षा वैशिष्ट्य आहे जे तुम्हाला, तुमच्या बँकेला चेक फसवणुकीचे धोके कमी करून, विशिष्ट चेक तपशीलांबद्दल माहिती देण्यास अनुमती देते. PPS मध्ये तुम्ही एखाद्या व्यक्तीस मोठ्या रकमेचा म्हणजेच 50,000/- किंवा त्यापेक्षा जास्त किमतीचा चेक दिला असेल तर त्याबद्दलची माहिती तुमच्या बँकेच्या शाखेत जाऊन किंवा मोबाईल बँकिंग / इंटरनेट बँकिंग द्वारे बँकेला कळवू शकता, ज्यामुळे तुम्हाला चेकचा गैरवापर टाळता येतो.

चेक ट्रंकेशन सिस्टम (CTS) चे फायदे

चेक ट्रंकेशन सिस्टीम (CTS) आर्थिक आणि बँकिंग क्षेत्रांमध्ये असंख्य महत्त्वपूर्ण उद्दिष्टे पूर्ण करते, या सर्वांचा उद्देश चेक-क्लीअरिंग प्रक्रियेची परिणामकारकता, संरक्षण आणि कार्यक्षमता वाढवणे आहे.

1. कार्यक्षम क्लिअरिंग : CTS पेपर चेकच्या मॅन्युअल हाताळणीची गरज दूर करते, क्लिअरिंग प्रक्रियेला गती देते आणि सुव्यवस्थित करते. चेक क्लिअर करण्यासाठी आता जास्तीत जास्त एक दिवस लागतो, आणि काहीवेळा फक्त काही तास लागतात.

2. ऑनलाइन आणि मोबाइल बँकिंगची सुविधा: CTS च्या ऑनलाइन आणि मोबाइल बँकिंग सेवांमुळे ग्राहक क्लिअर केलेल्या चेकचे फोटो पाहू शकतात, त्यांच्या आर्थिक नोंदी पाहू शकतात.

3. रिअल-टाइम डेटा: बँका आणि वित्तीय संस्थांना चेकच्या स्थितीशी संबंधित अचूक डेटा पाहण्याची क्षमता आहे, जसे की ते क्लिअर झाले आहेत की नाही. हे ग्राहक सेवा सुलभ करते.

4. पर्यावरणास अनुकूल: CTS पर्यावरणासाठी चांगले आहे कारण ते कमी कागद आणि कमी वाहतूक वापरते. हे चेक क्लिअर करण्याच्या पद्धतींसह येणारे कार्बन फूटप्रिंट कमी करण्यास मदत करते.

5. मानवी त्रुटींमध्ये घट: चुका होण्याची शक्यता कमी आहे कारण कारण CTS चेकच्या डिजिटल प्रतिमा व एम आय सी आर कोडींग चा वापर करून डाटा किंवा माहिती स्वतःभरते. यामुळे क्लिअरिंग प्रक्रिया चुकीची होण्याची शक्यता कमी होते. चेक हाताळण्याची प्रक्रिया अधिक अचूक आणि विश्वासाई बनते.

6. वाढलेली सुरक्षा: CTS चेकचे व्यवहार अधिक सुरक्षित करते. सुरक्षित इलेक्ट्रॉनिक प्रतिमा म्हणून बँका आणि क्लिअरिंगहाऊस दरम्यान धनादेश एनकोड करून पाठवले जातात. यामुळे खरे चेक हरवले जाण्याची किंवा चोरीला जाण्याची शक्यता कमी होते. तसेच, सिस्टम आपोआप फसवणूक तपासू शकते आणि सत्यापित करू शकते, ज्यामुळे बनावट धनादेश पास होण्याची शक्यता कमी होते.

7. कमी खर्च: CTS बँका आणि इतर वित्तीय संस्थांना पैसे वाचवण्यास मदत करते. हे वास्तविक धनादेश हलवण्याची गरज दूर करते, ज्यामुळे शिपिंग खर्च आणि स्टोरेज आणि लेबर यांसारख्या भौतिक चेक प्रोसेसिंगसह येणारे इतर खर्च कमी होतात.

8. जलद निधी: CTS मुळे, धनादेश प्राप्त करणाऱ्या व्यक्तीला लवकर पैसे मिळू शकतात. क्लिअरिंग प्रक्रिया वेगवान झाल्यामुळे, ग्राहक सहसा क्लिअर केलेल्या चेकमधून पैसे लवकर वापरू शकतात. हे व्यवसायांना आणि लोकांना मदत करते.

9. इलेक्ट्रॉनिक रेकॉर्ड मॅटेनन्स: चेकच्या प्रतिमा इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने संग्रहित केल्या जात असल्याने, डिजिटल रेकॉर्ड राखणे सोपे आहे ज्यामुळे कार्यक्षम ऑडिटिंगची सोय होते.

2.4 बँकिंग क्षेत्रातील सायबर गुन्हे

सायबर क्राईम म्हणजे संगणकावर किंवा इंटरनेटवर केलेल्या कोणत्याही गुन्हेगारी कृतीचा संदर्भ. दुस-या शब्दात डिजिटल गैरव्यवहाराला सायबर क्राईम असे संबोधले जाते जेथे गुन्हेगार संगणक किंवा इतर कोणत्याही इलेक्ट्रॉनिक उपकरणे आणि इंटरनेटचा वापर करून अनधिकृत प्रवेशाद्वारे पैसे हस्तांतरित करणे आणि पैसे काढणे यासारखे अनेक चुकीचे कृत्य करतो.

21 व्या शतकातील सायबर-गुन्हे हे सर्वात घातक शस्त्र म्हणून उदयास आले आहे ज्याचा वापर कोणतीही व्यक्ती एखाद्याला धमकावण्यासाठी किंवा फसवणूक करण्यासाठी करू शकते. जानेवारी 2024 च्या ताज्या अहवालानुसार भारतातील सक्रिय इंटरनेट वापरकर्ते सुमारे 75.15 करोड होते आणि या वाढीमुळे सायबर गुन्हांमध्ये वापरकर्त्यांच्या अडकण्याची शक्यता वाढली आहे. संगणक हा एखाद्याच्या अस्तित्वाचा अविभाज्य भाग बनला आहे आणि त्यानेच सायबर गुन्हांसाठी पोषक वातावरणही विकसित केले आहे. वेगाने या वेगाने बदलणाऱ्या वातावरणात सायबर-गुन्हे हे एक मोठे आव्हान आहे.

देशाचा विकास आणि वाढ ठरवणाऱ्या पायांपैकी अर्थव्यवस्था हा एक पाया आहे. बँकिंग क्षेत्र हा अर्थव्यवस्थेचा कणा मानला जातो. नरसिंह समिती (1991-1998) जी आर्थिक बाबींच्या शिफारशीसाठी होती, या समितीने असे सुचवले होते की बँकिंग क्षेत्रात आयटीचा वापर अधिक कार्यक्षमता आणण्यासाठी करावा. बँकिंग क्षेत्राने आपल्या सेवांचा विस्तार केला आहे आणि नावीन्यपूर्णतेद्वारे उत्कृष्ट ग्राहक सेवा प्रदान करण्याचे उद्दिष्ट ठेवले असताना, सायबर-गुन्हे ही समस्या कायम आहे. सायबर गुन्हांमुळे मोठ्या प्रमाणावर आर्थिक नुकसान होते, जे केवळ ग्राहकच नव्हे तर बँकांना देखील सहन करावे लागते, ज्यामुळे देशाच्या अर्थव्यवस्थेवर परिणाम होतो. आज बँका त्यांच्या ग्राहकांना ऑनलाईन बँकिंग आणि क्रेडिट कार्ड सेवा यासारख्या अनेक सेवा ऑफर करतो. या सेवांमुळे ग्राहक दिवसाचे 24 तास व जगाच्या कोणत्याही कोपऱ्यातून आपल्या खात्यामध्ये व्यवहार करू शकतात या सेवा ग्राहकांसाठी जरी फायदेशीर असल्या तरी त्याची दुसरी बाजू म्हणजे सायबर गुन्हांचा वाढलेला धोका आहे .

सायबर गुन्हांचे परिणाम

सायबर गुन्हांमुळे हल्ले झालेल्यांवर दीर्घकालीन परिणाम होऊ शकतात. सायबर हल्ले तुमच्या खात्यातील शिल्लक रक्कम काढून थांबत नाहीत तर ते तुमच्या नावे वेगवेगळ्या ऑनलाईन प्लॅटफॉर्मवर कर्ज घेतात तसेच तुमची गोपनीय माहिती चोरून तुम्हाला धमकावतात. तुमच्या मोबाईल मधील कॉन्टॅक्ट, जुने रेकॉर्डिंग किंवा व्हिडिओज यांच्या आधारे आर्टिफिशिअल इंटेलिजन्स चा वापर करून बनावट व्हॉइस कॉल किंवा मॉर्फिंग केलेले बनावट विडिओ देखील बनवतात व त्या आधारे तुम्ही व तुमच्या आप्तेष्टांची फसवणूक करतात.

बँकिंग क्षेत्राशी संबंधित सायबर गुन्हांचे प्रकार:

हॅकिंग:

हॅकिंग हा एक सायबर गुन्हा आहे ज्यामध्ये एखाद्या व्यक्तीने सिस्टममध्ये बेकायदेशीर प्रवेश मिळवणे किंवा ग्राहकांची खाती किंवा बँकिंग साइट्स हॅक करून सुरक्षा यंत्रणेस अडथळा आणण्याचा प्रयत्न करणे समाविष्ट आहे. हॅकरवर कलम 379 आणि 406[8] अंतर्गत कारवाई केली जाऊ शकते, तसेच माहिती तंत्रज्ञान (सुधारणा) कायदा, 2008[9] च्या कलम 66 सह वाचलेल्या 43(अ) अंतर्गत देखील कारवाई केली जाऊ शकते. हॅकिंगचा गुन्हा सिद्ध झाल्यास, दोषी व्यक्तीला आयटी कायद्यान्वये तीन वर्षांचा तुरुंगवास किंवा पाच लाख रुपये दंड किंवा दोन्ही शिक्षा होऊ शकतात.

की लॉगिंग:

याला कीस्ट्रोक लॉगिंग किंवा कीबोर्ड कॅप्चरिंग असे संबोधले जाते. ही कीबोर्डवर दाबलेल्या कीज गुप्तपणे रेकॉर्ड करण्याची (लॉगिंग) प्रक्रिया ज्याद्वारे तुम्ही टाईप केलेले सर्व की स्ट्रॉक्स दुसऱ्या व्यक्तीला दिसतात इंटरनेट बँकिंग व मोबाईल बँकिंग चे पासवर्ड की लॉगर द्वारे सहजरीत्या कळतात.

व्हायरस:

हा एक प्रकारचा प्रोग्राम आहे जो एक्झिक्युटेबल फाइलला त्रास देतो आणि संसर्गानंतर फाइलला असामान्यपणे वागण्यास कारणीभूत ठरतो. प्रोग्राम फाइल्स आणि ऑपरेटिंग सिस्टम्स सारख्या एक्झिक्युटेबल फाइल्सशी स्वतःला जोडून तो पसरतो. एक्झिक्युटेबल फाइल लोड केल्याने व्हायरसच्या नवीन प्रती तयार होऊ शकतात.

दुसरीकडे, **वर्म्स** हे असे प्रोग्राम आहेत जे स्वतःची प्रतिकृती बनवू शकतात आणि पीडिताच्या संगणकावरून इतर संगणकांना कॉपी पाठवू शकतात. वर्म्स कोणत्याही फाइल्स बदलत नाहीत किंवा काढत नाहीत; त्याऐवजी, ते गुणाकार करतात आणि वापरकर्त्याच्या संगणकावरून इतर संगणकांना कॉपी पाठवतात.

स्पायवेअर:

स्पायवेअर हा ऑनलाइन बँकिंग क्रेडेन्शियल्स चोरण्याचा आणि फसव्या हेतूसाठी वापरण्याचा सर्वात सामान्य मार्ग आहे. स्पायवेअर संगणक आणि वेबसाइट्स दरम्यान माहिती गोळा करून किंवा प्रसारित करून ऑपरेट करते. सॉफ्टवेअर डाउनलोड करण्यासाठी ते बहुतेक बोगस पॉप अप जाहिरातींद्वारे स्थापित केले जाते. इंडस्ट्री स्टॅंडर्ड अँटीव्हायरस उत्पादने प्रामुख्याने डाउनलोड आणि इंस्टॉलेशन ब्लॉक करून या प्रकारचे सॉफ्टवेअर शोधतात आणि काढून टाकतात.

फिशिंग:

फिशिंग ही एक प्रकारची फसवणूक आहे ज्यामध्ये डेबिट/क्रेडिट कार्ड नंबर कस्टमर आयडी, आयपीआयएन, सीव्हीव्ही नंबर, कार्ड एक्सपायरी डेट आणि यासारखी खाजगी माहिती खऱ्या स्त्रोताकडून आलेल्या ईमेलद्वारे चोरली जाते. इन्स्टंट मेसेजिंग आणि ईमेल स्पूफिंगच्या वापराद्वारे फिशिंग पूर्ण केले जाते.

या प्रकारच्या गुन्ह्यात, फसवणूक करणारे बँकांच्या अधिका-यांसारखे काम करतात आणि ते थेट लिंक तयार करतात जे ग्राहकांना बनावट पृष्ठावर निर्देशित करतात जे वास्तविक बँकेच्या वेबसाइटसारखे दिसते. प्राप्त केलेली गोपनीय माहिती नंतर ग्राहकाच्या खात्यावर फसवे व्यवहार करण्यासाठी वापरली जाते. अशा प्रकारचे गुन्हे करण्यासाठी आजकाल फिशर्स एसएमएस (स्मिशिंग) आणि मोबाईल (व्हॉइस फिशिंग) देखील वापरतात.

फार्मिंग:

फार्मिंग इंटरनेटद्वारे केले जाते. जेव्हा एखादा ग्राहक बँकेच्या वेबसाइटवर लॉग इन करतो, तेव्हा हल्लेखोर URL अशा प्रकारे हायजॅक करतात की त्यांना दुसऱ्या वेबसाइटवर राउट केले जाते जी खोटी आहे परंतु बँकेच्या मूळ वेबसाइटसारखी दिसते.

एटीएम स्किमिंग आणि पॉइंट ऑफ सेल क्राइम्स:

मशीन कीपॅडच्या वर एक स्किमिंग डिव्हाइस स्थापित करणे वास्तविक कीपॅड किंवा कार्ड रीडरला मशीनचा एक भाग म्हणून दिसण्यासाठी चिकटवलेले उपकरण हे वैयक्तिक ओळख क्रमांक (पिन) कोड आणि कार्ड क्रमांक पुनर्प्राप्त करतात, ज्याची नंतर फसवी व्यवहार करण्यासाठी कॉपी केली जाते.

मालवेअर आधारित हल्ले:

इलेक्ट्रॉनिक बँकिंग सेवांसाठी सर्वात धोकादायक सायबर धोक्यांपैकी एक म्हणजे मालवेअर-आधारित हल्ले. अशा हल्ल्यांमध्ये एक दुर्भावनापूर्ण कोड तयार केला जातो. बँकिंग उद्योगात मालवेअर हल्ल्यांची संख्या सध्या वाढत आहे. Zeus, Spyeye, Carbep, KINS आणि Tinba, हे काही सुप्रसिद्ध बँकिंग मालवेअर आहेत.

बँकांवर सायबर गुन्ह्यांचा प्रभाव

भू-राजकीय आणि जागतिक व्यापक आर्थिक परिस्थितीमुळे, जगातील बँकिंग उद्योग विचार करायला लावणाऱ्या कठीण परिस्थितीचा सामना करत आहे. जोखीम अधिक चांगल्या प्रकारे विश्लेषित करण्यासाठी आणि कमी करण्यासाठी, बँकिंग उद्योगाला त्याच्या विद्यमान पद्धतींचे पुनरावलोकन करण्यास भाग पाडले जात आहे. जोखीम व्यवस्थापनासाठी, तंत्रज्ञानावर आधारित पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. माहिती आणि तंत्रज्ञान (IT) च्या विकासांमुळे तसेच दैनंदिन जीवनात मोबाईल नेटवर्कचा प्रवेश यामुळे आर्थिक सेवांचा विस्तार जनतेपर्यंत झाला आहे. तथापि, तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीमुळे बँकिंग सेवा सुलभ आणि परवडणारी बनली आहे परंतु यामुळे सायबर हल्ल्यांची शक्यता वाढली आहे. ज्याचा अप्रत्यक्ष परिणाम बँकेच्या अर्थव्यवस्थेवर होतो.

भारतातील सायबर हल्ले

पुण्यातील कॉसमॉस बँक सायबर हल्ला:

2018 मध्ये भारतात अलीकडेच झालेल्या सायबर हल्ल्याचे लक्ष्य पुण्यातील कॉसमॉस बँक हे होते, जेव्हा हॅकर्सनी पुण्यातील कॉसमॉस कोऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेडकडून 94.42 कोटी रुपये चोरले. भारतातील संपूर्ण बँकिंग उद्योगाला धक्का बसला. हॅकर्सनी बँकेच्या एटीएम सर्व्हरवर प्रवेश मिळवला आणि रूपे आणि व्हिसा डेबिट कार्डधारकांची वैयक्तिक माहिती मोठ्या प्रमाणात चोरी केली. जेव्हा प्रकार उघडकीस आला तोपर्यंत हल्लेखोरांनी तब्बल 28 देशांमधून हे सर्व पैसे काढून घेतलेले होते.

सिम स्वॅप फ्रॉड:

अहमदाबाद मध्ये एका उद्योजकाच्या मोबाईलचे नेटवर्क गेले आणि एका रात्रीत 80 लाख रुपये गायब झाले. या घटनेमध्ये सायबर गुन्हेगारांनी या उद्योजकाचे केवायसी (KYC) डॉक्युमेंट्स मिळवून त्याच्या नावावर डुप्लिकेट सिमकार्ड रजिस्टर केले व पहिले सिमकार्ड बंद पाडून सर्व अकाउंट चे ओटीपी द्वारे पासवर्ड बदलून त्या उद्योजकाच्या खात्यामधून 80 लाख रुपये लंपास केले.

बैंकैतर्फे मोबाईल भेट:

1 मे 2024 रोजी बेंगलोर मधील एका IT कंपनीच्या CEO ला प्रायव्हेट बँकेचा एक्झिक्युटिव्ह असल्याचा बनाव करून, बँकेचे मोठे खातेदार असल्यामुळे बँकैतर्फे एक मोबाईल भेट करण्यात आला. आयफोन 15 च्या आमिषाला बळी पडून त्या CEO ने आपले सिम कार्ड नवीन मोबाईल मध्ये टाकले आणि एका तासात त्याच्या बचत खात्यामधून 66 लाख व त्याच्या क्रेडिट कार्ड मधून 6 लाख रुपये लंपास झाले.

सायबर गुन्ह्यांना प्रतिबंध करण्याच्या पद्धती

बँकिंग उद्योगातील गुन्ह्यांमध्ये चिंताजनक वाढ झाली आहे ज्यामुळे लक्षणीय आर्थिक नुकसान झाले आहे. जसे आपण सर्व जाणतो की बँकिंग हा आपल्या अर्थव्यवस्थेचा सर्वात महत्वाचा आधार आहे, त्यामुळे त्याला सायबर हल्ल्यांपासून रोखले पाहिजे. सायबर हल्ल्याचा मुकाबला करण्यासाठी बँका आणि ग्राहकांना जोखीम आणि सुरक्षा उपायांबद्दल जागरूकता आणली पाहिजे.

सायबर सुरक्षा धोरणाच्या सर्व बाबींच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी, सरकारने नोडल एजन्सी म्हणून राष्ट्रीय सुरक्षा परिषदेसह आंतर-विभागीय माहिती सुरक्षा कार्य दल (ISTF) आणि इंडियन कॉम्प्युटर इमर्जन्सी रिसपॉन्स टीम (CERT-In) ची स्थापना केली आहे.

सायबर फ्रॉडपासून वाचण्यासाठी मुंबई पोलिसांनी दिलेल्या 'A to Z' टिप्स

- A. (Always log out after online Transaction)
एखाद्या ऑनलाईन ट्रान्झॅक्शन नंतर आपले अकाउंट लॉग आऊट करावे
- B. (Be Careful with your Click)
कोणत्याही वेबसाईटवर क्लिक करण्यापूर्वी काळजी घ्या
- C. (Clear Cookies and Delete Browsing history at the end of each session)
एखाद्या संकेतस्थळावरील हिस्ट्री डिलीट करा
- D. (Do not Carry your pin number in wallets)
पिन नंबर कधी आपल्या पाकिटात ठेवू नका
- E. (Enlighten yourself on cyber security measure)
सायबर सिक्युरिटी उपायांबद्दल जागृत व्हा
- F. (Follow basic of social networking to protect online relationship)
सोशल मीडियाचा वापर करताना बेसिक गोष्टींचे पालन करा
- G. (Giving your personal information is not advisable)
आपली वैयक्तिक माहिती कोणालाही देऊ नका
- H. (safer https)
https:// ही http:// पेक्षा अधिक सेफ आहे
- I. (Install latest Anti-Virus Protection)
लेटेस्ट अँटी व्हायरस अपडेट करा
- J. (Join hands to stop spreading fake news)
सोशल मीडियावर फेक न्यूज पसरवू नका
- K. (Keep software updated)
सॉफ्टवेअर कायम अपडेट ठेवा

- L. (Lock your devices when not in use)
जेव्हा डिव्हाईस वापरत नसेल तेव्हा लॉक करा
- M. (Monitor your accounts for any suspicious activity)
आपल्या अकाउंटवरील संशयास्पद हालचालींवर लक्ष ठेवा
- N. (Never believe forwarded messages without checking sources)
फॉरवर्डेड मेसेजवर विश्वास ठेवू नका
- O. (Only install apps and software from trusted sources)
अॅप डाऊनलोड करताना काळजी घ्या
- P. (Pay extra attention when using public wifi)
सार्वजनिक ठिकाणी वायफाय वापरताना काळजी घ्या
- Q. (Quarantine all unused apps)
वापरण्यात न येणारे अॅप्स डिलीट करा
- R. (Report to police in case of cyber crime)
सायबर क्राईमची तक्रार पोलिस स्थानकात द्या
- S. (Scan any downloaded file before opening using installing)
कोणतीही फाईल डाऊनलोड आणि इन्स्टॉल करण्यापूर्वी स्कॅन करा
- T. (Think before you click)
क्लिक करण्यापूर्वी विचार करा
- U. (Use strong passwords with personal acronym)
पासवर्ड स्ट्रॉंग ठेवा
- V. Verify with whom you are interacting online
(अनोळखी लोकांशी चॅट करताना काळजी घ्या)
- W. (Watch out for online Scams)
ऑनलाईन स्कॅमपासून सावध राहा
- X. (XTRA precautions for your online transactions)
ऑनलाईन ट्रान्झॅक्शन करताना अधिक काळजी घ्या
- Y. (Your precautions will make you cyber safe)
दक्षता तुम्हाला सायबर फ्रॉडपासून वाचवेल
- Z. (Zero participation in dark web)
डार्क वेबपासून दूर राहा

संदर्भसूची :

<https://www.rbi.org.in/commonman/English/Scripts/FAQs.aspx?Id=274>

रॉबर्ट सिसिलियानो, एटीएम स्किमिंग अँड हाऊ टू प्रोटेक्ट युवरसेल्फ(द बैलन्स, ९ ऑगस्ट २०२०)

एक्सप्रेस न्यूज सर्व्हिस, कॉसमॉस बँक मालवेअर हल्ला: इंटरपोलने परदेशी देशात शोधलेल्या मुख्य संशयिताविरुद्ध रेड कॉर्नर नोटीस जारी केली इंडियन एक्सप्रेस (पुणे, 29 ऑगस्ट 2020)

रंजिता एस, भारतीय बँकिंग क्षेत्रासाठी 4 सर्वात मोठे सायबर सुरक्षा धोके (ग्रेट लर्निंग, 24 मार्च 2021)

विवेक कुमार वर्मा, फिशिंग (भारतीय केस कायदा, 16 जुलै 2014)

अनिमेश सरमाह, रोशमी सरमाह, अमलन ज्योती बरुआ, भारताचे सायबर गुन्हे आणि सायबर कायदे (2017) 4(6)

IRJET 1636 वर एक संक्षिप्त अभ्यास.

हर्षिता सिंग राव, बँकिंग क्षेत्रातील सायबर गुन्हे (2019) 7(1) इंटरनॅशनल जर्नल ऑफ रिसर्च ग्रंथालय

बँकिंग क्षेत्र सायबर हल्ल्यांना कसे तोंड देऊ शकते: एक चेकलिस्ट (बाइट अकादमी, 6 ऑगस्ट 2020)